

Hint Tıbbında Zehir, Zehirlenme ve Tedavi¹

Mehmet Kavak²

Özet

Zehir insanlık tarihi boyunca kullanılagelen başlıca suikast araçlarından biri olmuştur. Zehirden korunmak için zehir bilgisine sahip olmak klasik dönem toplumları için son derece önemliydi. Bitki, hayvan ve mineral çeşitliliği bakımından zengin olan Hindistan'ın “zehrin anavatanı” olarak tanımlanmasının temel nedeni zehir hammaddelerine erişimin kolay olması ve dolayısıyla zehir bilgisinin gelişmiş olmasıdır. Bu bilginin oluşmasında klasik dönem Hint hekimlerinin önemli bir etkisi vardır. Bu coğrafyada hüküm süren kralların zehir bilgisine ve gücüne sahip olma istekleri hekimler için özel bir alan oluşmasına zemin hazırlamış, böylece Hintli hekimler tıp külliyatlarında zehirbilim alanına özel bir yer ayırmışlardır. Özellikle kadim Hint tıbbının önde gelen hekimleri Suśruta, Caraka ve Vāgbhaṭa'nın çalışmalarındaki zehir kısımları bu konuya ne derece ehemmiyet verdiklerinin açık bir göstergesidir. Bu müelliflerin zehir çalışmaları, kısmen ya da tam şekilde Orta Çağ'da tercüme faaliyetlerine konu olmuştur. Dolayısıyla Orta Çağ İslam coğrafyasındaki zehir bilgisinde Hint bilginlerinin dolaylı etkisi vardır.

Hint'te zehirbilim, Ayurveda'nın ortaya çıktığı andan itibaren tıbbın sekiz branşından biri olmuştur. Yazın geleneğinde zehirbilim ise genellikle *kalpasthāna* ve *agadatantra* başlığı ile hekimler tarafından yazılan kitapların son bölümünde ele alınmıştır. Terminolojide zehir için *gada*; panzehir için *agada* terkip ve yapay zehirler için *gara*; zehirle suikast gerçekleştiren kişi için de *garada* kavramı kullanılmıştır. Klasik dönem Hint tıbbının üç önemli hekimi Suśruta, Caraka ve Vāgbhaṭa tarafından yazılan eserlerde zehir çeşitleri *hayvansal*, *bitkisel* ve *kimyasal (mineral)* olmalarına göre tasnif edilmiş ve bunlar da *canlı* ve *cansız* zehirler şeklinde iki grupta ele alınmıştır. Zehir kaynağı, mineral ve bitkisel ise bu grup “cansız”; hayvansal ise “canlı” zehir olarak tanımlanmıştır.

- 1 Bu çalışma yazarın “Antik Dönem Hint Tıp Anlayışı (Suśruta – Caraka – Vāgbhaṭa Dönemi)” adlı doktora tezinden türetilmiştir.
- 2 Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, mehmet.kavak@bilecik.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0001-5917-0504>.

GİRİŞ

Zehir bilgisi klasik dönem Hint hekimleri açısından son derece önem verilen bir tıp alanıydı. Olası zehirlenme suikastlarından en az zararla kurtulmanın yolu zehir bilgisine sahip olmaktan geçirdi. Bundan dolayı klasik dönem Hint tıbbı zehir metinleri bağlamında zengin ve detaylı bilgi sunar. Bu alanla ilgili metinlere en erken kutsal kabul edilen veda metinlerinde rast gelinmektedir. Bu metinlerden biri de Rigveda metinleri olup burada zehirle ilgili az da olsa bilgi mevcuttur. Doğrudan zehirle ilgili olan 191. bölüm bu anlamda önemlidir.³ Ancak zehir bilgisinin en detaylı ele alındığı kitaplar tıp metinleridir. Özellikle Suśruta⁴, Caraka⁵ ve Vāgbhaṭa⁶ gibi meşhur hekimler tarafından yazılmış tıp kitaplarında zehir konusuna geniş bir yer ayrılmıştır. Zehrin kökeni, zehirlenme tipleri ve zehir tedavisi bu eserlerin başlıca konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmalar kısmen ve özellikle zehirle ilgili kısımları Sanskritçe’den Pehlevîce’ye bu dilden de Arapça’ya tercüme edilmiştir. Dolayısıyla İslâm tıbbının erken döneminde kaleme alınmış zehir kitapları, yapı ve içerik bakımından, Hint menşeli zehir bilgisiyle bağımsız değildir. Abbâsî Halifesi Mansur’un (MS 714–775)’un himayesi ve destekleriyle Caraka ve Suśruta’nın eserleri Pehlevîce üzerinden Arapça’ya tercüme edilmeye başlanmıştır.⁷

Hint tıp metinlerinde zehir konusu “canlı” ve “cansız” kavramları ile ele alınmış ve kategorilendirilmiştir. Bu gruplama, zehir hammaddesinin gerçek anlamda canlı olup olmamasından bağımsızdır. Uygulanan tedaviler de bu yaklaşım çerçevesinde ele alınmıştır. Tedavide doğrudan zehir hammaddesine yönelik spesifik reçeteler sunulduğu gibi birçok zehirlenmede kullanılan ortak reçeteler de mevcuttur. Bu yönüyle tedavi yaklaşımı değişken olup zehirlenme vakalarında hem genel hem de spesifik panzehir reçeteleriyle müdahale edilmiştir.

3 *Rigveda*, çev. Korhan Kaya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2018, s. 117, 190-191, 486, 498, 629, 896.

4 Suśruta, *Suśruta Samhitā*: *Suśruta-saṃhitā*. ed/çev. Kaviraj Kunjalal Bhishagratna, Calcutta: 1911, s. 673-762.

5 Caraka, *The Caraka Samhitā*, ed/çev. Shree Gulabkunverba, Jamnagar: Ayurvedic Society, 1949, c. 5, s. 785-806.

6 Vāgbhaṭa, *Aṣṭāṅga Hṛdayam*, ed/çev. Srikantha Murthy, Varanasi: Chowkhamba Krishnadas Academy, 2005, c. 3, s. 328-380.

7 Bhagvat Sinh Jee, *A Short History of Aryan Medical Science*, Macmillan and Co. Ltd: London, 1896, s. 34; David C. Muthu, *A Short Account of the Antiquity of Hindu Medicine*, Bailliere, Tindall & Coss: London, 1927, s. 40-41; Roberto Margotta, *The Hamlyn History of Medicine*, ed. Paul Lewis, Hamlyn: London, 1996, s. 17.

1. Bitkisel ve Mineral (Cansız: Sthāvara) Zehirler

Cansız zehirler daha ziyade kral veya yöneticileri ortadan kaldırmaya, halkın maddi ve manevi direncini kırmaya yönelik suikastlar için kullanılmıştır. Bu tür zehirler yemek, içecek, ilaç ve şahsi eşyalara konulmasının yanı sıra hava, su kaynakları ve meralara da katılabilmektedir. Tehlikeye karşı yöneticiler, tecrübeli zehir hekimleri ve çalışanlar istihdam ederek en üst düzeyden tedbir almışlardır. Cansız zehirler, zehirli canlıların etinden, dışkısından ve idrarından; zıt ve zehir etkenli droglardan; ceset külleri ve diğer zehirli içeriklerden elde edilmektedir. Bu zehirler çok farklı yöntemlerle hedef kişi veya kitleye yöneltilmektedir. Bu tür zehirlenmeler sonrasında etkilenen kişilerde görülen belirtiler arasında solgunluk, zayıflama, iştahsızlık, öksürük, nefes darlığı, humma, vāta unsurunun yükselmesi, karın, karaciğer ve dalakta genişleme, halsizlik, konuşmada güçlük çekme, tembellik, el ve ayakta kuruluk ve zayıflama vardır. Ayrıca rüyada çakal, kedi, firavun faresi, yılan, maymun, ağaçlar, su kıtlığı ve beyazdan siyaha döndüğüne ve duyu organlarının biçimlerinin değiştiğine dair rüyalar görüldüğüne dair bilgiler vardır. Yapay zehirlere işaret eden bu belirtilerin geciktirilmeden giderilmesi ve hastanın tedavisi için önce kusturma sonra da panzehir verilir. İkinci aşamada *tāpya*, *suvarna*, *şeker* ve *bal* karışımı panzehir ile zehirsiz yiyecek ve içecek verilerek alınan zehrin bertaraf edilmesi amaçlanır.⁸

1.1. Zehirlenme Aşamaları ve Tedavisi

Mineral ve bitki (sthāvara) grubu zehirlenmeler sonrası belirtiler, zehirlenme aşamaları ve tedaviye yönelik müdahaleler hekimler tarafından farklı aşamalarla kaydedilmiştir. Bu evreleri Suśruta ve Vāgbhaṭa yedi, Caraka ise sekiz aşamada açıklamaktadır.⁹

8 Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 336-337.

9 Suśruta, *a.g.e.*, s.691-692; Caraka, *a.g.e.*, s. 786, 789; Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 330-331; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 166.

Aşama	Yazar	Belirtiler	Tedavi
	<i>Suśruta</i>	• dil kahverengine dönüşür; ağızda uyuşma; nefes darlığı; bayılma	• önce kusturucu drog; soğuk su içirtme; panzehir verme
	<i>Vāgbhaṭa</i>	• dil renk değiştirir, cilt sertleşir, korku, bitkinlik, kusma ve bayılma görülür	• önce kusturucu drog; soğuk su serpe; panzehir verme
	<i>Caraka</i>	• susama, sersemlik, çene tutulması, salya artışı, kusma ve bitkinlik görülür	• kalp bölgesi panzehir droglarla desteklenir (muhtemelen lapa).
	<i>Suśruta</i>	• zehir henüz boğazdan aşağı inmemişse, titreme, terleme, yanma hissi, kaşıntı ve ağrı • mideye inmişse kalp bölgesinde sancı	• önce kusturucu; sonra müshil verilir
	<i>Vāgbhaṭa</i>	• ürperme, terleme, ağrı, yanma hissi; mideye inmişse kalp bölgesinde sancı	• -
	<i>Caraka</i>	• zehrin kana karışması ile ciltte solma, baş dönmesi, çarpıntı, bayılma, aksırık, karıncalanma ve astım nöbetleri görülür.	• hastaya derhal bal, ghee (sadeyağ), ilik, süt, aşı boyası, inek dışkısı özü; karga eti özü veya teke kanı içirilir
	<i>Suśruta</i>	• gözde renk solması, şiddetli sancı	• panzehir; enfiye; göz merhemi/damlası
	<i>Vāgbhaṭa</i>	• damakta kuruluk, midede şiddetli sancı, gözde renk solması ve görüşün yeşile bürünmesi, şişmeler; kalın bağırsağa ulaştığında batma hissi, ağrı, hıçkırık, öksürük ve guruldama	• enfiye; göz merhemi/damlası
	<i>Caraka</i>	• zehrin dokulara nüfuz etmesiyle deri döküntüsü, kaşıntı, ödem ve kabarcıklar görülür.	• alkali panzehirler; ödem tedavisi için bal ve suyla karıştırılmış revulsif droglar
	<i>Suśruta</i>	• Salya, karın ağrısı, öksürük ve şiddetli baş ağrısı	• Panzehir ve ghee karışımı
	<i>Vāgbhaṭa</i>	• Kafada ağırlık hissi meydana gelir.	• Panzehir ve ghee karışımı
	<i>Caraka</i>	• Vāta ve diğer humorların dengesinin bozulmasıyla yanma hissi, kusma, bedeninin tümünde ağrı ve bayılma görülür.	• İnek dışkısı özü, yabancı elma, bal ve ghee karışımı
	<i>Suśruta</i>	• Eklemlerde ve ince bağırsaklarda ağrı (doşaların yükselmesi sonucu) ve deride solma görülür	• <i>Maādhruka</i> dekoksasyonu, <i>panzehir</i> ve <i>bal</i> karışımı
	<i>Vāgbhaṭa</i>	• Burun ve gözden kapha salgısı gelir, deride solma, bütün doşalarda yükselme, eklemlerde ve bağırsaklarda ağrı görülür.	• <i>Maādhruka</i> dekoksasyonu, <i>panzehir</i> ve <i>bal</i> karışımı
	<i>Caraka</i>	• Görme bozukluğu oluşur.	• <i>Göz merhemi</i> ; <i>hint baklası özü</i> ve <i>kara şirşadan</i> yapılan burun ilacı

	Suśruta	• Karın şişmesi, bilinç kaybı, delirme ve şiddetli ishal vakalarında	• İshal durdurucu ilaçlar
	Vāgbhaṭa	• Bilinç kaybı ve şiddetli ishal görülür.	• İshal durdurucu ilaçlar
	Caraka	• Hiçkırık görülür.	• <i>Zerdeçal, kök boyası, karabiber, pippālī</i> ve <i>inek ödü</i> terkihi
	Suśruta	• Bel, kol ve bacaklarda tükenmişlik, sarkma varsa ölüm vuku bulur. Yani zehirlenmenin bir sonraki aşamasında <i>dhātus</i> (vücudun temel kök ilkeleri) devre dışı kalır.	• Bu durumlarda hastanın kafa derisi <i>karga pençesi şekli</i> (kākapada) boyutlarında yüzüldükten sonra burası taze kurban (adak) eti ve kanyla doldurularak kapatılır.
	Vāgbhaṭa	• Bel, sırt ve omuzlarda sarkma olur ve ölüm belirtileri görülür.	• Burna panzehir damlatılır. Son durumda ise suśruta'daki işlemde olduğu gibi yüzme işlemi uygulanır.
	Caraka	• Omuzlarda felç görülür.	• Hayvan zehirlenmelerinde bitkisel; bitki zehirlenmelerinde ise hayvansal panzehirler verilir.
	Caraka	• Bu aşamalara gelen kişinin hayatını kaybedeceğini söylemektedir.	• Bu aşamadan hemen önce <i>palas çekirdeği</i> (butea) ve bunun iki katı <i>tavus kuşu ödü</i> ya da <i>it üzümü</i> , <i>mutfak isı</i> , <i>inek ödü</i> ve <i>neem</i> karışımından elde edilen panzehir verilir

Zehir tipinin kesin olmadığı durumlarda bazı belirtiler birkaç zehirlenme türünü birden işaret edebilmekteydi. Zehirlenen kişinin ağzından köpük çıkması, bilincini kaybetmesi, el, ayak ve yüz morarması, ses kısılması, organlarda hasar, ishal, eklemlerde bitkinlik ve hareketsizlik gibi belirtiler kişinin yemek, ok veya yılan zehrine maruz kaldığını gösterir belirtiler olarak kabul edilirdi.¹⁰ Taze et ve sebzelerin zehirli olup olmadığı, bayat gibi durmalarından anlaşılabilirken su, şarap ve süt zehir etkisi ile kabarcık oluşturur. Caraka'ya göre zehirli bir yemeğe tuz atıldığında kabarır. Diğer zehir belirtileri arasında yemek buharının göğüs bölgesinde ağrı oluşturmaması veya kalbi doğrudan etkilemişse bayılmaya sebebiyet vermesi vardır. Bu durumlarda panzehir olarak *kuştha*, *lāmajja* ve *nalada* gibi drogların balla karıştırılıp enfiye olarak önerilmiştir. Ayrıca göğüs bölgesine *siriśa*, zerdeçal ve sandal ağacından yapılan lapa uygulanır.¹¹ Suśruta'ya göre zehirli yemek mideye ulaşınca epileptik nöbet, kusma, dizanterik dışkılama, karın şişmesi, yanma hissi, titreme ve duyu organlarının işlevi bozulur. Caraka ise renk değişimi, terleme, bulantı, görmede zayıflama, kalp artış hızında azalma

10 Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 330-331.

11 Suśruta, *a.g.e.*, s. 677; Caraka, *a.g.e.*, s. 794-795; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 164.

ve deri döküntüsü belirtilerini saymaktadır. Bu tip akut vakalarda *yoğurt*, *tereyağı* veya *pirinç suyu* ile birlikte *madana*, *alābu*, *bimbī* ve *koṣātakī* gibi droglar önerilir. Suśruta'ya göre zehir bağırsaklara ulaştığında epileptik nöbet, dizanterik dışkılama, duyu organlarının işlevinin bozulması, karında guruldama, zayıflama ve ten renginde sararma görülür. Caraka ise bunun hazımsızlık, karında şişkinlik, tükenmişlik, bacaklarda ödem, yorgunluk, humma, gulma, kalp çarpıntısı, sersemlik, çıldırma, uyuşukluk, bayılma, yanma ve zayıflama gibi belirtilerle seyrettiğini söyler. Bu durumlarda müşhil olarak *ghee* ve *nīlī* tavsiye edilmiştir. Yavaş zehirlenmelere karşı panzehir olarak *pippalī*, *dhyāmaka*, *māmsī*, *śāvāra*, *paripelava*, *suvarcikā*, *sūkṣma*, *elā*, *toya* ve *suvarṇa gairika* drogları önerilir. Zehrin el ve dile teması halinde bu bölgelerin *kuṣṭha*, *śirīṣa*, *dhātakī*, *pathyā*, *jambū*, *aṅkoṭha*, *saptacchada* veya *kapittha* droglarından elde edilen macunla temizlenmesi önerilir. Zehre elle teması tırnakların kökünden dökülmesine (onikoliz), elde şişkinliğe, his kaybına, yanma ve batma hissine sebebiyet verir. Bu durumlarda el bölgesine *śyāmā*, *indragopā*, *soma* ve *uptala* droglarından yapılan lapa uygulanır. Eğer zehir diş fırçası veya başka bir şekilde bulaşırsa üst dişler dökülür, ağızda ve etkilenen bölgelerde şişme meydana gelir. Bu durumlarda ağızda çıkan kabarcık veya şişkinliğin patlatılarak kesilmesi ve *dhātakī*, *pathyā*, *jambū*; *aṅkoṭha*; *saptacchada* veya *śirīṣa* adlı drogların balla karıştırılarak merhem olarak ilgili bölgeye sürülmesi önerilmektedir. Tarak yoluyla saça bulaşan zehirlerde saçlar dökülür. Bu durumlarda ilgili bölgeye *kara toprak*, *geyik ödü* ve *ghee* ile yapılan lapa konulur veya *śyāmā*, *pāṇindī*, *taṇḍulīyaka* droglarının özü sürülür. Kulak yağı ve göz damlası konulmuş zehirlere karşı kulak için *śtāvarī* ve *somavalka* droglarının özü, *ghee* ve *balın* karıştırılarak merhem olarak sürülmesi; göz damlası zehrine karşı ise derhal *ghee* içirilmesi ve *gheenin* *pippalī* ile karıştırılarak göze sürülmesi önerilir. Kozmetiklerden dolayı zehirlenme yaşanır, yüz kararıp tahriş olursa yüze *ghee*, *sandal*, *mādhuka*, *bandhujīva*, *punarnavā* droglarından elde edilecek lapa sürülür.¹² Ayrıca kralın diş fırçası, yağları, vücut losyonları, hediyeelik eşyaları, aksesuarları, zırhı, ayakkabısı, at ve fillerinin sırtı, güzel kokularına ve hediye gelen çelenklere zehir bulaştırılabildi.¹³ Burada hekimden beklenen öncelikle zehirlenmenin kaynağını tespit edip şiddetini ölçmesi, zehirlenme vaktini bilmesi ve kim tarafından tertip edildiğini tespit ederek gerekli müdahaleyi yapmasıdır.¹⁴ Bu tür zehirlenmelere karşı Suśruta, Caraka ve Vāgbhaṭa'nın eserlerinde çok sayıda panzehir reçetesi bulunmaktadır. Bunun haricinde çok sayıda drog da doğrudan panzehir olarak verilmiştir. Bunların başında *śirīṣa* ağacı

12 Suśruta, *a.g.e.*, s. 678-679; Caraka, *a.g.e.*, s. 795, 805; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 164-165.

13 Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 163.

14 Caraka, *a.g.e.*, s. 805; Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 339.

gelmekte olup ağacın kabuk, kök, yaprak, çiçek ve meyvesinden panzehir olarak istifade edilirdi.¹⁵ Ayrıca mide temizliği için *bakır tozu* ve *bal* karışımı önerilmiş; ardından 0.5 tola¹⁶ altın tozu suyundan içilmesinin zehrin etkisini yok edeceği söylenmiştir.¹⁷

1.2. Bitki ve Mineral Zehir Hammaddeleri

Suśruta, mineral ve bitkilerden oluşan zehirleri *cansız zehirler* (sthāvara) adı altında 10 gruba ayırmıştır. İlk dokuz grup bitki kökenli zehir hammaddeleri bunlar *kök, yaprak, meyve, kabuk, çiçek, süt, öz, reçine (sakızı)* ve *tomurcuk* şeklinde gruplandırılmıştır. Caraka ise zehir hammaddelerini gruplandırmadan doğrudan vermiştir.¹⁸

Genel ve cansız tip zehirlenmelere karşı saraylarda zehir alanında uzman hekimler istihdam edilmekteydi. Bunlar, zehirlere karşı kralı korumakla görevli olup buna yönelik tedbirler alır ve bu doğrultuda reçete yazarlardı. Akut ve yemek zehirlenmelerine karşı koruyucu bir tedbir olarak kralın koluna *muşikā* ve *ajaruhā* droguları bağlanırdı. Bu iki drogun doğrudan panzehir olduğuna ve zehrin etkisini kırdığına inanılırdı. Yine tedbir olarak krala günlük *bal, tatlı gıdalar, ghee, lor, süt, soğuk su, etli yemekler* ile taze *tavus, godhā* (bir tür kertenkele, büyük iguana) veya *prṣata* (geyik türü) etinden yapılmış çorba içirilirdi. Tarife göre öncelikle bu etler pişirilmeli ardından *şeker, baharat, trivṛt* ve *yaṣṭimadbhu* karışımına bandırılmalıdır. Bir diğer tarife göre tavus eti pişirilir ardından *şeker, baharat, ativiṣā* ve *śunṭhī* (kuru zencefil) ile; geyik eti ise *şeker, baharat, pippalī* ve *śunṭhī* (kuru zencefil) ile verilirdi. Diğer faydalı reçete ise bir miktar antitoksik madde içeren *bal* ve *ghee* karışımı olan *śimbī çorbası* (sümbül fasulyesi)'dir. Ancak gerçek zehirlenme durumunda uygulanan asıl tedavi yöntemi hastanın göğüs bölgesine kalbi koruduğuna inanılan, *maḡlup edilemez* adıyla bilinen *ajēya-ghee* ve *amṛta-ghee* droguları ve *mādhuka, tagara, kuṣṭha, devadāru, hareṇu, punnāga, elavāluka, nāgapuṣpa, uptala, şeker, viḍaṅga, candana, patra, priyaṅgu* ve *dhyāmaka* gibi droguları.¹⁹ Genel zehirlenmelerde müşhil ve kusturucular uygulandıktan sonra önerilen güçlü terkiplerden biri *mahā-sugandhi agada* olup şurup, merhem, enfiye ve göz damlası olarak kullanılmaktadır. Tüm bu işlemlerden beklenen sonuç

15 Priya Vrat Sharma, *Śoḍaśāṅgharḍayam: Essantial of Ayurveda*, Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1993, s. 137.

16 1 tola yaklaşık 11.5 grama tekabül eder. 1 tola 12 masa/māṣa (siyah fasulye tanesi); 1 māṣa 4 andī (Gaura ağacı çekirdeği); her andī 4 yava (arpa tanesi) ağırlığındadır. Birünī, *Tahkiku mā li'l-Hind*, çev. Kivameddin Burslan, haz. Ali Ihsan Yetik, TTK: Ankara. 2015.

17 Caraka, *a.g.e.*, s. 805.

18 Suśruta, *a.g.e.*, s. 685-686; Caraka, *a.g.e.*, s. 785-786; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 165.

19 Suśruta, *a.g.e.*, s. 682-684; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 166.

elde edilemediği durumlarda kana karışan toksik maddenin atılması için son çare olarak veneseksiyona başvurulmuştur.²⁰ Veneseksiyonda damarlar belirgin değilse *sülük* veya *emiyon boynuzları* kullanılır, buna rağmen zehirli kan atılamıyorsa hasta soğuk suyla yıkanır. Kan pıhtılaşması durumlarında ise sırasıyla soğuk ve serin hava uygulanır.²¹

Genel zehirlenmeler dışında, bitki ve mineral tipine göre değişkenlik gösteren tedavi yöntemleri geliştirilmiştir. Zehir yapımında kullanılan bitkinin tesiri ve ortaya çıkaracağı belirtilere göre uygulanan tedavi yöntemi farklılık göstermiştir. *Kök* menşeli zehirlerin uzuvlarda şiddetli ağrı, delirme ve bilinç kaybı; *yaprak* menşeli zehirlerin nefes darlığı, uzuvlarda şiddetli ağrı ve esneme; *meyve* menşeli zehirlerin testis torbasında şişmeye, yanma hissi ve iştahsızlığa; *çiçek* menşeli zehirlerin kusmaya, karın ağrısı ve bilinç kaybına; ağaçların *kabuk*, *reçine* ve özünden elde zehirlerin ağızda kötü kokuya, deride tahrişe, baş ağrısı ve ağızdan salya çıkarmaya; *ağaç sütü* menşeli zehirlerin ishal, dilin arkaya kaçması gibi durumlara sebebiyet verdiği söylenirken; *mineral* zehirlerin yanma hissi, kalp bölgesinde ağrı ve bayılma ile seyrettiği bildirilmiştir. Bu tip zehirler belli bir süreçten sonra ölümcül olan “yavaş zehirleyiciler” olarak tasnif edilmiştir.²² Caraka, bitki kökenli zehirlenmelerin başlıca belirtilerini humma, hıçkırık, çene tutulması, boğaz spazmı, köpüklü salya, kusma, iştahsızlık, nefes darlığı, bayılma olarak vermekte ve daha ziyade göbekten yukarısını etkilediğini söylemektedir.²³ Bu zehirlerin uzun bir müddet vücutta kaldığı ve bazı hastalıklarda kronik semptom olarak görüldüğü bildirilmiştir. Bu tür zehirlenme vakalarında öncelikle kişiye terletici ve kusturucu droglar verilir sonra da müshil uygulanır. Panzehir olarak *bal* ile birlikte *pippalī*, *dhyāmaka*, *māmsī*, *sāvāra*, *paripelava*, *suvarcikā*, *sūksma*, *elā*, *toya* ve *svarṇa gairaka* drogları verilir. Ayrıca zehirlere karşı kullanılan genel reçetele tercih edilir. Bu müdahaleler sonucunda kişi hızlı bir şekilde toparlanıp canlanırsa tedavinin başarılı olduğu kanısına varılır ve bir sene sonra tamamen iyileşmesi beklenir. Ancak, hasta zayıflar ve canlanma emaresi göstermezse bu durum zehrin iyileştirilemeyeceğine yorulurdu.²⁴

Ancak bitkiler arasında tomurcuk zehirlenmelerinin özel bir yeri vardır. Dolayısıyla bu zehirlerin yapısı, belirtileri ve tedavi yöntemleri genel bitki zehirlenmelerinden farklıdır. Bu zehirler yapı itibarıyla, yakıcı, sıcak, keskin, kuru (salgısız), parlak ve yağsız olup zor hazmedilir. Zehir vücuda girdikten

20 Suśruta, *a.g.e.*, s. 682; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 164.

21 Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 351.

22 Suśruta, *a.g.e.*, s. 686-687.

23 Caraka, *a.g.e.*, s. 786.

24 Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 165.

sonra hızla yayılır, sindirim sistemini çökertir, keskinliği sayesinde en kılcal damarlara kadar nüfuz ederek bilinci devre dışı bırakır ve vücudun genel işleyişini bozar. Zehir önce “temiz kana” girerek onu “kirletip”, kapha, pitta ve vāta unsuru içine ayrı ayrı yerleşir. Vayu unsuru üzerinde baskı kurup onu devre dışı bıraktıktan sonra pitta üzerinden kana karışıp ateşin yükselmesine neden olur. Böylece zehir, vücudun temel işleyişi olan *dhātu*, *doṣa* ve boşaltım sistemini devre dışı bırakır. Kuru bir yapıya sahip olduğundan hiçbir yere yapışmayıp dolaşım halinde olduğu, hafif özelliğinden dolayı da panzehirlerin etkisini kırdığı ve yapısı gereği sindirilemediğinden kaynaklarda, bu tür zehirlerle mücadelenin olanaksız olduğu belirtilmişti. Kalbe ulaştığında ise kişinin ölümüne kesin gözü ile bakılırdı.²⁵ Yapısı itibariyle tomurcuk tip zehirler en etkili zehir gruplarından sayılmıştır. Farklı ağaç tomurcuklarının zehir etkisi de farklıdır. Çok zehirli bir ağacın tomurcuğu olan *kālākūṭa* bütün vücutta uyuşma ve titreme; *vatsanābha* gözde ağrı, idrar ve gaita düzensizliği; *sarṣpa*, tat almada bozukluk, beze oluşumu, gaita ve idrar tutma; *pālaka*, konuşma kaybı ve boyun bölgesinde zayıflamaya; *kardamaka*, ishal ve göz sararmasına; *vairāṭaka*, baş ve uzuvlarda ağrı; *mustaka*, titreme, kol ve bacaklarda uyuşma; *śrṅgīviṣa*, halsizlik, yanma hissi ve karın şişmesi; *punḍarīka*, karın şişmesi ve göz kızarıklığı; *mūlaka*, cilt solması, hıçkırık, şişlik ve bilinç kaybına; *hālāhala*, nefes darlığı ve ten renginin sarımsı kahverengiye dönüşmesine; *mahāviṣa* kalp damarlarının aşırı genişlemesine (anevrizma); *karkāṭaka* zehrinin ise bir anda gülmeye, zıplamaya ve dış çıkarak sırtına gibi eylemlere sebebiyet verdiği söylenmiştir.²⁶ Bir zehrin hayvansal, bitkisel veya mineral kaynaklı olup olmadığının tespiti için zehirlenen kişinin 1 gün içinde ölüp ölmediğine bakılırdı. Bu süre zarfında kişi ölmüşse zehrin 10 gruba ayrılan bitkisel ve mineral kaynaklı olduğuna kanaat getirilirdi.²⁷

Hint tıbbında, zehirlenme vakalarında uygulanan tedavi hılt anlayışından bağımsız değildi. Üç *doṣa* (hılt/mizaç) teorisine uygun olarak *kapha* (*suṣṭoprak*), *pitta* (*suṣṭateṣ*) ve *vāta* (*hava-rüzgarṣuzay*) *doṣa*ları için ayrı ayrı tedaviler uygulanırdı. *Kapha* tipinde, zehirlenme sonrası ilk olarak kusturma önerilir. Ardından kişiye sıcak lapa uygulanır ve kuru, keskin, acı ve bitter etkenli gıdalar tavsiye edilir. *Pitta* tipinde, zehirlenme sonrası temizleyici ve terletici lapalar uygulandıktan sonra ghee ile birlikte soğuk, bitter, tatlı ve büzücü yapıda yemekler verilir. *Vāta* tipinde ise ghee ile beraber tatlı, yağlı, ekşi, tuzlu yiyecekler ve et önerilirdi.²⁸ Ayrıca *ghee* tüm zehirlenmeler için ortak bir panzehir olarak tavsiye edilmiş, özellikle de *vāta* unsurunun güçlü

25 Suśruta, *a.g.e.*, s. 688; Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 329-330.

26 Suśruta, *a.g.e.*, s. 685-687; Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 328-329.

27 Suśruta, *a.g.e.*, s. 689.

28 Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 339-340.

olduğu zamanlarda etkisini gösterdiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla müshil, kusturucu, yemek ve uygulanan lapalara mutlaka *ghee* konulması önerilirdi.²⁹

Müellifler	Kullanılan Kısım	Zehir Hammaddesi
Suśruta	Kök	kilitaka, aśvamāra, guñjā, sugandha, gargaraka, karaghāṭa, vidyucchikhā vijaya
	Yaprak	viṣapatrikā, lambā, varadāru, karambha, mahākarambha
	Meyve	kumudvatī, veṇukā, karambha ve mahākarambha, karkotaka, reṇuka, khadyotaka, carmarī, ibhagandhā, sarpaghātī, nandana sārāpāka
	Çiçek	vetra, kadamba, vallīja, karambha, mahākarambha'
	Kabuk-Reçine-Öz	antrapācaka, kartarīya, saurīyaka, karaghāṭa, karambha, nandana, nārācaka
	Bitki Sütü	kumudaghñī, snuhī, jālakṣīri
	Tomurcuk	kālākūṭa, vatsanābha, sarśpa, pālaka, kardamaka, vairāṭaka, mustaka, śrīṅgīviṣa, prapuṇḍarīka, mūlaka, hālāhala, mahāviṣa, karkāṭaka
Caraka	Mineral	haritāla (sarı arsenik), phenāśma-bhasama (beyaz arsenik)
	Bütün	mustaka, pauskara, krauca, kurtboğan, balāhaka, karkata, kālākūṭa (zakkum), pālaka, indrātudha, taila, meghaka, kuśa-puspaka, rohisa, pundarīka, zambak, añjanābhaka, sankoca, markata, śīngī, hālāhala

1.3. Zehirle Suikast Araçları

1.3.1. Sarayda Zehirleme

Çeşitli araçlarla zehirleme hayatın içinde ve her an karşılaşılabilecek bir durumdu. Suikast amacıyla kullanılan cansız tip zehirlerde hedef kitle genelde devlet büyükleri olmaktadır. Dolayısıyla klasik Hint tıp kaynaklarında zehrin özelliklerine, zehre karşı alınacak tedbirlere, suikastçının profiline, zehir tespitinde kullanılan yöntemlere ve yaygın zehirleme araçlarının bilgisine ulaşmak mümkündür. Bütün tedbirlerin en üst düzeyde uygulandığı mekân yönetim merkeziydi. Dolayısıyla sarayda zehirlenme konusu bu noktada en önemli hususlardandır. Zehrin insan bedenine olan etkilerinin anlaşılması üzerine yoğun bir mesai harcayan Hintli hekimlerin zehir çalışmaları gerek çağdaşı gerekse de halefleri tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Bu alanın popüler olmasının sebeplerinden belki de en önemlisi kralların ve yöneticilerin

29 Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 343.

olası zehirlenme vakalarıyla karşılaşma endişesi olmuştur.³⁰ Cerrah-hekim Suśruta, kralın zehirlenmelere karşı teyakkuzda bulunması, tedbir olarak da ilk iş olarak saray mutfağına zehir ve panzehirler konusunda uzman bir hekim tayin etmesi gerektiğini vurgular. Kralın düşmanları tarafından zehirlenme ihtimali ve yemek organizasyonu düzenleyen kötü niyetli saray kadınların yiyecek ve içeceklerle zehir katma ihtimali bu tedbirin amaçlarındanıdır. Ayrıca kralın çevresinde bulunan hain bir devlet adamı tarafından krala yaklaştıran, *zehir kadınları* (visya-kanya) meşhurdur. Düşük dozajlarla aldığı zehre karşı zamanla bağışıklık kazanmış bu kadınlar kralla ilişkiye girerek onu zehirler ve ölümüne sebebiyet verirdi.³¹ Caraka da benzer şekilde eş veya cariyelerin, kralın gözüne girmek için, vücut salgıları ile (ter, kan, salya vb.) önce kralı zehirleyip sonra da elinde bulundurduğu panzehir ile onu iyileştirmeye çalışmasını örnek gösterir.³² Dolayısıyla eşinden veya başka birinden gelebilecek olası tehlikelere karşı gerekirse kralın geceleri farklı yataklarda uyuması, gündüz uyumaması ve gerekmedikçe saraydan çıkmaması tavsiye edilmiştir.³³ Suikastçı, zehri genelde kralın en sevdiği yemeklere, günlük tükettiği gıda ve içeceklerine katardı. Suikastçı olabileceklerin özelliklerini açıklayan Caraka bu kişilerin sunduğu yemeklerin zehir testinden geçirilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir.³⁴

Sarayda zehirlenme vakalarına karşı gerek mutfak önlemi gerekse müdahale için zehir hekimleri mevcuttu ve en gözde sınıfta yer alıyordu. Saray mutfağına tayin olunacak hekimin dolgun ücretle çalıştırılmasının önemine değinen Suśruta, bu kişinin saygıdeğer ve sayılan bir aileden gelmesi gerektiğini, hanedanı sevmesi, erdemli bir kişiliğe sahip olması ve kralın sağlığı konusunda daima tetikte olması gerektiğini söyler. Zehir hekiminde bulunması gereken özelliklerini sayarken mütevazı, nazık, ileri görüşlü, inançlı, iyi niyetli, tatminkâr, temiz, zeki, becerikli, aktif, sabırlı ve yakışıklı olması gerektiği; sinirli, tamahkar ve tembel olanından kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu hekimden beklenen mesleki yeterliliklerin başında her türlü ilaç yapmayı bilen biri olmasıydı. Ayrıca meşhur hekimler tarafından sevilen ve saygı duyulan bir kişi olması beklenirdi. Sonuç olarak normal bir hekimde aranan tüm özellikler mutfak sorumlusu zehir hekiminde

30 Rita Singh, *Vedic Medicine*, New Delhi: Anmol Publications, 1998, s. 134.

31 Suśruta, *a.g.e.*, s. 673-674; Vāgbhata, *a.g.e.*, s. 336.

32 Caraka, *a.g.e.*, s. 805.

33 Megasthenēs, “Translation of the Fragments of the Indika of Megasthenēs”, *Ancient India as Described by Megasthenēs and Arrian*, der. E.A. Schwanbeck, (Bonn, 1846), ed/çev. J.W. McCrindle, Ker, Spink & Co: Calcutta, 1877, s. 71-72.

34 Caraka, *a.g.e.*, s. 794.

de aranmıştır.³⁵ Sarayda ikamet eden bu hekimler kralın önüne gelen çanak, çömlek, kaşık ve yemeklerinde zehir olup olmadığını kontrol ederdi. Zehir hekiminin bu görevi savaş zamanında da devam ederdi ve kralın en yakınında bulunurdu. Kralı korumanın yanı sıra su kaynakları ve depolara düşman tarafından zehir konulup konulmadığını da tespit etmekle görevliydi.³⁶

Zehirle suikastlarda suikastçının profilini çıkarmaya yönelik hekimlerin bazı gözlemler yaptığı bilinmektedir. Suśruta'ya göre zeki bir hekim hal ve hareket, konuşma şekli ve yüz hatlarından suikastçıyı (agada) öngörebilir. Onun tanımlamasına göre suikastçı sorulara cevap vermekten çekinir ve kimseyle konuşmaz. Konuşmak zorunda kaldığında da sohbetin ortasında teklemeye, alâkasız şeyler söylenmeye başlar ve bazen de korkudan bayılır. Caraka ise, suikastçının ya çok konuşkan ya da suskun olduğunu, yapacağı suikastın verdiği etkiyle yüzünün matlaşacağını ve yapısında bir değişim yaşanacağını kaydeder.³⁷ Suikastçının bir anda ayak parmaklarına basıp ayak tırnakları ile yeri kazar gibi davranış sergilemesi ve gülerken titremeye başlaması suikastçı olabileceğine yorulurken bakışların şüpheli üzerinde toplanması korkusunu artırır, benzi atar, el tırnaklarını kesmeye, kafasını kaşımaya ve işkence yapıyormuş gibi acı çekmeye başlar. Bu durumdaki bir suikastçı, suçluluk duygusunun verdiği vicdan azabıyla dikkat çekmeden yan veya arka kapıdan çıkmaya çalışır. Bazen masum bir insan da kraliyet mahkemesinin vereceği ceza ve haksız yere mahkûm olma endişesinden dolayı istemeyerek de olsa yalan ifadede bulunabilir. Bundan dolayı suikastçıyı tam anlamıyla tespit etmenin zorlukları karşısında kralın her şeyden önce çalışanların sadakatini test etmesi gereklidir. Ayrıca zehrin pilav, meşrubat ve tütünle (dhuma) karıştırılabildiği; kürdan, tarak, ayakkabı, elbise, yatak takımı, süs eşyası, çiçek, merhem, göz damlası, kozmetik, şırınga, losyon, zırh, at ve fil sırtları gibi araç-gereç, ilaç veya bineklere bulaştırılabildiği bilinmektedir.³⁸

Zehirlenme vakalarına karşı kralı ve çevresindekileri koruma amacıyla saray mutfağına son derece dikkat edilmiştir. Burası yemeklerin pişirildiği yer olması noktasında önem arz ettiğinden bu mekâna özellikle önem verilmiştir. Dolayısıyla yemeklerin zehirlenmesine karşı öncelikle mutfağa alınacak personel alımına dikkat edilmiştir. Saray mutfağına alınacak personel, mutfak işleyişi ve gıda seçimine dair işleyiş ve denetim zehir hekimi tarafından organize edilirdi. Nitekim saray erkânın zehir suikastlarına karşı hayatta kalabilmesi

35 Suśruta, *a.g.e.*, s. 674.

36 Singh, *a.g.e.*, s. 134.

37 Suśruta, *a.g.e.*, s. 675; Caraka, *a.g.e.*, s. 794.

38 Suśruta, *a.g.e.*, s. 676.

bu denetimlere bağlıydı. Aşçılar, çorba ustaları, şekerlemeciler, pastacılar, servis elemanları ve yemek sunanlar bizzat bu hekim tarafından denetlenirdi. Ayrıca malzemelerin kilere ve mutfığa gelmeden önce kontrolünü sağlayan bir de görevli de bulunmaktaydı.³⁹ Önlemlere rağmen yemek ve içeceklerle zehir katılmış olma riskine sarayda özel yöntemler geliştirilmiştir. Bazı yemek ve içeceklerdeki zehirleri tespit etmek güç olduğundan bu riski en aza indirebilmek için denek hayvanları üzerinden yemek ve içecekler testlerden geçirilmekteydi.⁴⁰ Bu testler daha ziyade denek hayvanlarına yemeğin bir kısmını vermek şeklinde olup hayvanın sergilediği davranışa göre yemek veya içeceğin zehirli olup olmadığına karar verilmesi şeklindeydi. Bazı hayvanlar zehirlenme durumunda hemen ölürken bazıları da ilginç ses veya davranış sergilemektedir. Ayrıca yapılan yemek ateşe atılmak suretiyle de test edilirdi. Karga ve sinekler zehirli yemekten hemen sonra ölürse bu yemek riskli kabul edilirdi. Yemek, çorba, tatlı gibi içeriklerde çatlaklar oluşuyorsa, ateşe atıldığında ortaya tavus kuşu boğaz ve kanadı rengi veya kesik kesik alev çıkıyorsa, dumanı tahriş edici ise ve ateşe atıldığında ateş kolay kolay sönmüyorsa şüpheli kabul edilirdi.⁴¹ Zehirli olduğunun diğer işaretleri arasında yemek kokusunun tütün dumanı gibi acımsı, dayanılmaz, kuru, yakılmış ceset gibi kokuyor, burun ve dilde yanmaya sebep oluyorsa bu yemeğin zehirli olduğuna işaret etti.⁴² Diğer denek hayvanlarından *cakora* (çil keklik)⁴³ zehirlendiğinde gözleri matlaşır; *jīvajīvaka* (sülün) kuşu⁴⁴ zehre dayanamaz ve kısa sürede ölür; *kokila* (guguk) ve kargalarda ses kısılması meydana gelir; *krauñca* (çulluk veya akbalıkçıl kuşu) panik ve heyecan yapar; tavus kuşu zehri hissedince şen şakrak hareket eder; *śuka* (papağan) ve *sārika* (ardıç kuşu) korkudan çığlık atar; *marala/hamṣa* (kuğu) şiddetli bir şekilde gıdıklanmış gibi davranış sergiler; *bhṛṅgarāja* (kırlangıç cinsi) sesini yükseltir; *pṛsaṭa* (benekli geyik) gözyaşı döker; maymun ise zehirlenince korkudan dışkılar. Bu özelliklerinden dolayı hem tedbir hem de eğlence maksadıyla bu hayvanlar sarayda hazır tutulurdu.⁴⁵

1.3.2. Göz Damlası (Anjana) Zehirlenmeleri ve Tedavi

Göz damlasına katılan zehirler yoğun gözyaşı, ödem, çapaklanma ve akıntı, yanma hissi, kızarıklık, ağrı, görmede bulanıklık veya kör olma gibi

39 Suśruta, *a.g.e.*, s. 674-675; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 163.

40 Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 163.

41 Suśruta, *a.g.e.*, s. 676; Caraka, *a.g.e.*, s. 794.

42 Caraka, *a.g.e.*, s. 794.

43 Aynı zamanda Hint mitolojisindeki efsanevi kuş.

44 İki başlı efsanevi bir kuş.

45 Suśruta, *a.g.e.*, s. 677; Caraka, *a.g.e.*, s. 794.

belirtilerle anlaşıldı.⁴⁶ Bu tip zehirlenmelerde taze *ghee* içilmesi önerilir. Ayrıca göz çevresine *pipaplī* macunu lapası tatbik edilir. Göz damlası olarak kullanılan *mesaśiringi* ve inek ödü ya *varuna* kabuğu ve *mişkaka* ile ya *ajakarṇa* (sal ağacı) ya da *samudraphena* (deniz köpüğü) ile karıştırılıp lapa yapılarak göze çevresine uygulanırdı. Diğer bir reçete ise *meśaśringī* (gurmar), *bhallātaka* ve *amkoṭha* çiçeklerinin özünün göze tatbik edilmesidir.⁴⁷

1.3.3. Kulak Yağı Zehirlenmeleri ve Tedavi

Bu zehirlenmeler günlük bakımda kullanılan kulak yağının içine zehir konulması suretiyle gerçekleştirilir. Zehir, kulak içi ağrı, şişme ve iltihaplanmaya sebebiyet verir. Zehrin saç bakım yağına konulması halinde ise saçlar dökülür ve başta tümörler çıkar. Kulak yağı zehirlenmelerine karşı kulak boşluğuna *ghee*, *bal* ve *vahaputrā* veya *sama-valka* özü sürülmesi tavsiye edilir.⁴⁸

1.3.4. Yüz Kozmetikleri Zehirlenmeleri ve Tedavi

Yüz bakım ürünlerine konulan zehirlerde etkilenen bölgede döküntü ve tahriş meydana gelir ve deri mavimsi veya sarı-kahverengimsi bir renge bürünür. Bu durumlarda *beyaz sandal*, *ghee*, *payasyā*, *yasthi*, *madhu phanji* (*bhāragi*), *vandhujiva* ve *panarnavādan* terkipli edilen merhem kullanılır. Bir miktar *bal* ve *gheenin* de bu zehirlenmelerde faydalı olduğu söylenmiştir.⁴⁹

1.3.5. Sandal Macunu (Lapası), Ayakkabı, Tabure, Süs Eşyası Zehirlenmeleri ve Tedavi

Bu tip zehirlenmelerde bacaklarda şişme, etkilenen organdan anormal salgı, genel bir uyuşma hali ve temas eden bölgede çıban (beze) oluşur. Ayakkabı veya ayak taburesine konulan zehirde de sandal lapası benzeri belirtiler baş gösterir. Zehir konulan süs eşyaları eski parlaklıklarını kaybeder ve bunlara temas halinde kaşıntı, ağrı, kabarcık, tüy ürpermesi, çatlama, şişme, çıban ve ödeme oluşur. Bu tip vakalarda genel zehirler için kullanılan merhem önerilir.⁵⁰

46 Suśruta, *a.g.e.*, s. 682; Caraka, *a.g.e.*, s. 795.

47 Suśruta, *a.g.e.*, s. 682.

48 Suśruta, *a.g.e.*, s. 681; Caraka, *a.g.e.*, s. 795.

49 Suśruta, *a.g.e.*, s. 680.

50 Suśruta, *a.g.e.*, s. 682; Caraka, *a.g.e.*, s. 795.

1.3.6. Bezle Zehirleme ve Tedavi

Zehirli bir bezin başa sürülmesi saç dökülmesine, şiddetli baş ağrısına, ağız ve burunda kanamaya yol açar. Bu durumlarda, tıpta kullanılan bir miktar *kara toprak*, *bhāvita* geyiği ödü, *ghee*, *pālindi* ve *tanduliyaka* özlerinden yapılan ilaç verilir ya da *mālati* veya *muṣīkaparnī* (bir tür eğrelti otu) *sivi inek gübresi* ve *duman isı* terkibi haricen tatbik edilir. Baş merhemi, eşarp, çelenk, hamam suyu gibi zehirlenmelere karşı ise *anulepana* (yağlama) terapisi uygulanır.⁵¹

1.3.7. Çelenk (Çiçek) Zehirlenmeleri ve Tedavisi

Hint toplumunda bir dini ritüel olarak insanların boynuna kolye gibi çiçek halkalar takılır. Çelenklere sürülen zehir, çiçeklerin kokusunu azaltır, soldurur ve çiçeğin doğal rengini değiştirir. Zehir sürülmüş çiçekler kışide baş ağrısı, göz yaşarması, yanma hissi ve iştahsızlık belirtileri ile anlaşılır. Bunun tedavisi yüz bakımı ve buharla alınan zehirlere karşı uygulanan reçeteler uygulanarak yapılır.⁵²

1.3.8. Binек Hayvanı Zehirlenmeleri ve Tedavi

Fillerin sırtına sürülen zehirler binicide tükenmişlik, göz kızarıklığı ve salya akıtma gibi belirtilerle seyreder. Ellerde ve ayaklarda yanma hissi ve tükenmişlik ile beraber hazımsızlık belirtileri de görülür. Ayrıca kalça, anüs ve testisleri vücuduna yapışır. Bu durumda hem binici hem de fil kaynaklarda belirtilen genel panzehir merhemleri ile tedavi edilir.⁵³

1.3.9. Dumanlı / Tütsülü İçecekler ve Koku (Nasal) Zehirlenmeleri ve Tedavi

İçine zehir katılmış bu maddelerin koklanması veya solunması sonucu alınan bu zehirler ağız ve burunda kanama, mukus, baş ağrısı yapar ve genel olarak duyu organlarının dengesini bozar. Bu gibi durumlarda inek veya muadili *süt*, tam pişmiş *ghee*, *ativishā*, *vaca* ve *mallikā* ile yapılmış ilaç verilir.⁵⁴

1.3.10. Su Zehirlenmeleri ve Tedavi

Birçok toplumda olduğu gibi Antik Hint'te de bir devlet veya hanedana karşı üstünlük sağlamak için veya bunları pasifize etmek için birtakım taktiklere başvurulurdu. Bu taktiklerden biri de intikam veya belli bir

51 Suśruta, *a.g.e.*, s. 680.

52 Suśruta, *a.g.e.*, s. 681; Caraka, *a.g.e.*, s. 795.

53 Suśruta, *a.g.e.*, s. 680; Caraka, *a.g.e.*, s. 795.

54 Suśruta, *a.g.e.*, s. 681.

strateji dâhilinde insanların ve hayvanların yoğun olarak tercih ettiği su birikintileri, kuyu veya su depolarına zehir katılmasıdır. Bu tip suikastların amacı zehirlenme faaliyetinin geniş bir dalga seyredip hedef bölgenin istilaya açık konuma getirilmesiydi. Dolayısıyla su güvenliği stratejik bir alan olup suya zehir katılıp katılmadığını anlayanın ilk yolu sulara canlı yaşayıp yaşamadığını kontrol etmekten geçer. Ayrıca gözlem yoluyla zehirlenmiş sudan içen kuş ve diğer hayvan davranışları izlenebilir olağan dışı hareketler ve sersemlik göstermeleri suyun zehirli olduğuna işaret olarak gösterilmiştir. Suyun sümüksü, ağır kokulu, köpüklü ve yüzeyinde siyah bir çizgi olması da zehirli olabileceğine yorulurdu.⁵⁵ Ayrıca insan, at ve fillerde zehirli suya temas halinde kusma, ödem, kabarcık, bitkinlik ve temas eden noktada ise şişmeler görülür. Bu belirtiler görüldüğünde insan ve hayvanlar için derhal panzehir tedavi uygulanır. Caraka, su zehirlenmelerinin ölüme bile sebebiyet verebilecek kadar ciddi olduğunu vurgulamıştır. Zehirli su kaynaklarını temizlemek için *dhava*, *āsvakarṇa*, *asana*, *pāribhadra*, *siddhaka*, *mokṣaka*, *rajadruma* ve *somavalkā* drogları yakılıp külleri su kaynaklarına atılır. Bunun için 64 ölçek temiz suya yarım ölçek drog küllü karıştırılarak zehirli suya dökülür ve zehirden arındırılması sağlanır.⁵⁶

1.3.11. Hayvan Yemleri ve Meralara Atılan Zehirler ve Tedavi

Savaş stratejilerinden birisi olarak görülen ve rakibini zor durumda bırakarak onu saf dışı bırakmak maksadıyla, besin ve lojistik kaynakların başında sayılan hayvanlara saldırı yaygın bir zehirlenme yöntemidir. Hayvan yemine zehir karıştırılması, otlarla beslenen veya temas eden hayvanın yanı sıra, buna temas eden insana da büyük bir zarar verebilmekteydi. Temas veya tüketim zehirlenmelerinde bitkinlik, kusma ve ishal belirtileri görülürken hayvanların çoğu telef olurdu.⁵⁷ Çok sayıda insan ve hayvanın zehirden etkilenmesi vakalarında her birine ayrı ayrı müdahale yerine genel bir tedavi⁵⁸ yöntemi önerilmiştir. Buna göre eşit miktarda *gümüş*, *civa* ve *koşnil* (kabuklu bit) kahverengi *inek ödü*yle karıştırılarak lapa halinde davul ve çalgı aletlerine yapıştırılarak zehirden etkilenenlerin toplandığı bir meydana coşku ile çalınıp herkesin davul eşliğinde hareket etmesi sağlanırdı. Bunun haricinde evin kapılarına *kṣārāgada* veya *kalyāṇaka ghee* panzehirleri sürülür. Ayrıca *amṛta ghee* panzehrinin çok etkili olduğu söylenmiştir. Bu

55 Suśruta, *a.g.e.*, s. 696.

56 Suśruta, *a.g.e.*, s. 697; Caraka, *a.g.e.*, s. 795.

57 Suśruta, *a.g.e.*, s. 697.

58 Toplu müdahalenin nedenlerinin başında her vakaya müdahale edecek tecrübeli zehirbilimci eksikliğinin yanı sıra zehir gibi hızlıca etkileyen bir madde ile karşı karşıya kalınmış olması ve zamanla yarışılmasıdır.

tür durumlara karşı kaynaklarda en sık önerilen reçete sekiz farklı drogdan oluşan *mahāsugandhi* adlı terkiptir. Bu terkip *bal* ve *inek ödü* ile macun haline getirildikten sonra lapa olarak ele tatbik edilirdi. Bu zehirden etkilenen kralın da aynı şekilde macunu eline tatbik edip, hamama girip çıktıktan sonra bu işlemi tekrarlaması önerilmiştir.⁵⁹

1.3.12. Hava Yoluyla Kapılan Zehirler ve Tedavi

Havaya salınan zehirler ilkin zehir etkisiyle etkilenip düşen kuşların yere düşmesinden anlaşılabılır. Zehirli havanın solunması insanlarda öksürük, burun akıntısı, baş ağrısı ve göz kızarıklığı (tahriş) gibi belirtilerle kendini gösterir. Havanın *lākṣā*, *haridrā*, *ativiṣā*, *abhayā*, *abda*, *harenuka*, *elā*, *dala*, *tarṣṇ*, *kuṣṭha* ve *priyaṅgu* gibi drogların yakılması ile zehirden arındırılabilceği söylenmiştir.⁶⁰

1.3.13. Toprak veya Kayaç Zehirlenmesi ve Tedavi

Bu tip zehirlenmeler yola, taşlara ve kumullara sürülmüş zehirlerden kaynaklanmaktadır. Zehre temas halinde etkilenen bölgede şişme ve yanma hissi meydana gelirken saç, kıl ve tırnaklarda dökülmeler başlar. Bu durum bazen öküz, at, eşek, deve ve fillerde ölüme sebebiyet vermektedir. Bu vakalarda zehrin temas ettiği bölgeye *śarapta* bekletilmiş *anantā* ve *sarvagandhā* veya suda çözülmüş *balçık*, *viḍaṅga*, *pāṭhā* ve *kaṭabhī* dekoksionundan elde edilmiş terkip tavsiye edilirdi.⁶¹

1.3.14. Zehirli Ok Yaralanmaları ve Tedavi

Rigveda metinlerinde demir uçlu zehirli oklar ve geyik boynuzuna sürülmüş zehirden bahsedilir.⁶² Dolayısıyla bu tip araçlar savaşlarda kullanılmış zehirleme enstrümanları arasındaydı. Zehirli bir okla yaralanan kişi genelde bayılır. Bunun dışında ten rengi değişir, acı içinde kıvrılır, bütün bedeninde karıncalanma hissi hisseder, pelvis, sırt, baş, omuz ve eklemlerinde ağrı görülür, yaradan “kirli kan” fışkırır, susuzluk, humma, yanma hissi, görmede bulanıklık, kusma, solunum güçlüğü ve öksürük gibi belirtiler ortaya çıkar. Yara bölgesinin çevresi kırmızımsı-sarı olurken yaranın merkezi mavimsi bir tona bürünür. Kas dokuları ise şişip kararmaya başlar. Nemli ve sümüksü bir yapıda olan yara bir müddet sonra çürümeye başlar.⁶³ Şayet hayâtî noktalar

59 Suśruta, *a.g.e.*, s. 698; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 167.

60 Suśruta, *a.g.e.*, s. 698; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 167.

61 Suśruta, *a.g.e.*, s. 697; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 167.

62 *Rigveda*, s. 498.

63 Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 335.

zarar görmemişse tıbbî droglarla kalp bölgesi güçlendirildikten sonra (hrdyāvaraṇa terapisi)⁶⁴ yaradan ok çıkarılıp kızgın demir ve yakıcı alkalilerle dağlanır. Daha sonra yaraya *muşkaka*, *śvetā*, *somatvak*, *tāmravalli*, *śirīṣa* ve *grdhṛnakha* droglarından elde edilen terkip sürülür ve *śukanāsa*, *prativīṣā* ve *vyāghrimūla* macunu ile lapa uygulanır.⁶⁵

2. Hayvansal (Canlı: Jāṅgama) Zehirler

Hayvansal zehirler değişik yılan, akrep, örümcek ve böcek gibi canlıların zehirli ve zehirsiz cinslerinden elde edilirdi. Hayvansal hammaddeden zehir elde etmenin yanı sıra bu zehirlerin yapısı, etkileri, bu tip zehirlenmelere karşı hekimin izleyeceği yöntem, alacağı tedbirler ve panzehir reçeteleri de canlı zehirlerin konu alanı olarak görülmüştür. Bu zehirlenme tiplerinde uygulanacak tedavi yöntemi zehir maddesinin kaynağına göre belirlenmiştir. Tatbik edilecek panzehir, vakanın doğru tespitinden geçerdii.⁶⁶ Klasik Hint tıp kaynaklarında hayvansal zehirler 16 gruba ayrılmıştır. Suśruta'nın yılan, akrep, maymun, fare, köpek, kurbağa, balık, kertenkele, örümcek, böcek, sinek ve akrep listesine Caraka, eşek arısı, sülük, firavun faresi, aslan ve kaplan gibi hayvanları da eklemektedir. Birçok hayvan diş, nefes, göz, tırnak, idrar, dışkı, tükürük, salya, sperma, anüs, kemik, âdet kanı (memeli hayvanlar vd.), kıl ve leşlerinde zehir barındırdığı söylenmektedir. Kutsal kabul edilen bazı yılanların göz ve nefesinde zehir bulunduğuna dair inanışın yanı sıra, kara yılanlarının dişlerinde; kedi, köpek, makara (timsah?), kurbağa, kertenkele, dört ayaklı böcekler, sinekler ve sümüksülerin diş ve tırnaklarında; bazı böceklerin idrar ve dışkılarında, fare/sıçanların spermalarında; örümceğin salya, idrar, dışkı, diş, tırnak, sperma ve ovumunda; viśvambharā akrebi, rājīva balığı, çekirge ve deniz akrebi salyasında; citrā, śarāva, dāruka gibi hayvanların diş, tükürük, dışkı ve idrarında; sinek ve sülüklerin dişlerinde; bazı yılan ve balıkların kemiklerinde (diş vd.); śakuli balığının ödünde; yaban arısı, çekirge, kırkayak, dişi papağının kıllarında; haşere ve yılan leşinin kendisinde zehir olup geriye kalan hayvanların çoğunun zehri diş kökünde yer alır.⁶⁷ Bunun haricinde Hint denizleri ve göllerinde yaşayan bazı balık türlerinin de zehirli olduğu söylenmektedir. Denizlerde yaşayan yılan

64 Keskin zehirlerden dolayı işleyişinde düzensizlik görülen kalbin *ghee*; *ghee-bal* ya da *ghee-panzehir* drogların karışımının içirilmesi ile kalbin güçlendirilmesi tavsiye edilir. Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 352.

65 Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 335-336.

66 Sharma, *a.g.e.*, s. 137.

67 Suśruta, *a.g.e.*, s. 695-696; Caraka, *a.g.e.*, s. 785.

balığının yanı sıra göllerdeki devasa yılan balıklarının da çok zehirli olduğu, deniz yılan balıklarının gölekilerden daha zehirli olduğu söylenmektedir.⁶⁸

2.1. Yılan Zehri (Sarpadaşta) ve Tedavisi

Yılan zehirleri, tasnifi, zehirlerin doğası ve ayırt edici özellikleri hakkında tıp tanrısı olarak kabul edilen Dhavantari'den esinlenen ve ondan bilgisini talep eden Suśruta'ya cevaben Dhavantari, yeryüzündeki hiçbir ilacın açıklanacak yılanların zehrine çare olamayacağını bildirmiştir. Dhavantari, *takṣaka* ve *vāsuki* adlı mitolojik yılanların hâr ateş gibi güçlü ve hiddetli olduğunu, yeryüzünü ve okyanusları başlarında taşıdıklarını, kükremelerine, yağmuru yağdırma güçlerine, zehirleri ile dünyayı yakmalarına, sinirli bakışları ile evreni tahrip etme kudretlerine karşı saygıyla eğildiğini dile getirmiştir.⁶⁹ Bundan dolayı insan eliyle yapılan hiçbir reçetenin onun yılan zehrine panzehir olamayacağına inanılırdı. Suśruta'ya göre toplamda 5⁷⁰

68 Megasthenês, *a.g.e.*, s. 163.

69 Suśruta, *a.g.e.*, s. 703.

70 26 cins *darvikara* (körüklü, kobra tipi/Hint Kobrası); 22 cins *maṇḍali* (yuvarlak başlı, renkli pullu/Hint Russell Engereği); 10 cins *raḥiman* (körüklü ve çizgili); 12 cins *nirviṣa* (zehirsiz veya az zehirli) ve 3 cins *vaikaraṇja* (melez) olmak üzere 5 gruba ayrılmıştır. Vaikaraṇja da kendi içerisinde *darvikara*, *maṇḍali* ve *raḥiman* şeklinde 3'e ayrılır ve bu gruplarda 12 cins yılan vardır. Bu yılan zehirlerinin spesifik semptomları, dişi ve eril yılan zehirleri, yaşları, hayvanları sokması ile ilgili detaylar bu bahsin devamını oluşturmaktadır. Burada sadece bu yılan zehirlerine karşı önerilen tedavi aşamaları ele alınacaktır. Bu yılan zehirleri vata, pitta ve kapha humorlarının dengesini bozarak tahrik eder. Bunların zehirleri kuru, keskin, asidik, sıcak ve tatlı özelliktedir. Çok hızlı hareket eden *darvikara* yılanı soktuktan sonra dişlediği bölge siyahlaşıpken dışarıya kan akması zorlaşır. Kuru ve keskin özellikteki bu zehir vata unsurunun yükselmesine neden olur. Yavaş hareket eden *maṇḍali* yılanı dişlerini derinsel sokar ve yaranın etrafı geniş bir şekilde şişerek sarımsı-kırmızımsı bir ödem oluşur. Bu yılanın zehri keskin ve sıcak özellikte olup pitta unsurunu yükseltir. Raḥiman yılanı yumuşak şekilde sokar ve şişme alanı yayılmaz. Tatlı ve soğuk özellikte olan bu zehir kapha unsurunun yükselmesine neden olur. Melez yılan (vyaṇtara) ise bütün cins yılanların özelliklerini taşır ve bütün doşaların dengesini bozar.

Yılan zehirlerinin tedavisi 7 aşamadan oluşmaktadır. Darvikara yılanı zehrinde ilkin veneseksiyon yapılır, sonra *bal* ve *ghee* ile karıştırılmış panzehir verilir, daha sonra panzehir enfiye ve göz damlası uygulanır, ardından da hasta kusturularak *yavāgū* (yulaf) içirilir. Soğutma işlemi yapıldıktan sonra beşinci ve altıncı aşamada temizleyici ve kusturucular verilir tekrardan *yavāgū* panzehiri verilir. Son aşamada ise enfiye olarak *avipada* verilir başa geçen zehre karşı güçlü göz damlası uygulanır ve kafa derisine yüzeysel bir kesi atılarak herhangi bir hayvanın deri ve kanı açılan yaraya konulur. Bu şekilde zehirli kanın tahliye edilmesi amaçlanır. Maṇḍali zehrinde de ilkin veneseksiyon, sonra *bal* ve *ghee* karışımı verilir *yavāgū* ile kusturulması sağlanır. Üç, dört ve beşinci aşamalarda yulaf ezmesi, temizleyici ve kusturuculara devam edilir. Altıncı aşamada *madhura* (kākolyādi) süt ile karıştırılarak verilmesinin yanı sıra güçlü göz ve burun damlaları önerilir. Son olarak da enfiye şeklinde panzehir verilir ve *darvikara* zehrindeki yedinci aşama takip edilir. Raḥiman zehrinde ise veneseksiyon yapıldıktan sonra hastaya *süt*, *bal* ve panzehir karışımı verilir. İkinci aşamada kusturucu ve panzehir, üç, dört ve beşinci aşamalarda *yulaf ezmesi*, temizleyici ve kusturuculara devam edilir. Altıncı aşamada güçlü panzehirlerden oluşan göz damlası verilirken son aşamada panzehir enfiye olarak verilir. Diğer iki yılan grubu zehri için herhangi bir reçete önerilmemiştir. Bir yılan tarafından ısırılan hayvanın ilgili bölgesinde şişme meydana gelir ve sokulan hayvan huzursuzlanmaya başlar.

grupta olmak üzere 85 tür zehirli karasal yılan vardır. Yılan zehri, spermin insan vücudunda yayıldığı gibi, hızla yayıldığı ve kızdıkça zehri dişlerinde (azı dişleri) toplamaya başladığı söylenmiştir. Vāgbhāṭa, yılan dişlerinde bulunan zehrin en tehlikeli zehirlerinden olduğunu söylerken; Caraka, yılanın 4 dişi olduğunu belirterek sol aşağıda yer alanın beyaz; sol yukardakinin sarımsı, sağ aşağıdakinin kırmızımsı, sağ yukarıdakinin ise siyah olduğunu belirtmektedir. Ayrıca sol alt dişinde su damlasına benzer zehir beklettiğini, diğer dişlerdeki zehirlerin ise tedricen ve duruma göre devreye girdiğini yazmaktadır. Suśruta'ya göre yılanlar dişlerini çıkardığında, kızgın olduğunda, ısırma niyetlendiğinde, saldırdığında ve yemek aradığında çıkarır. Yılan sokması sonucunda az miktarda kan gelir ardından deride solma ve şişme meydana gelir. Zehirsiz yılan ısırığında ise şişme meydana gelmez. Yılan tarafından ısırıldıktan sonra kanama yoksa ve kan ağız veya anüsten geliyorsa kişide cinnet hali veya çene tutulması meydana gelebileceği söylenmiştir. Zehir bütün vücuda yayılsa da etkisini daha ziyade giriş noktasında gösterir.⁷¹ Vāgbhāṭa'ya göre, zehir sadece 100 *mātra*⁷² süre kadar ısırılan bölgede kalır. Bundan sonra tedbir alınmadığında hızlı bir şekilde kana ve dokulara karışır. Yılan zehirlenmelerinde tedbir olarak sırayla turnike sargısı (arīṣṭa), lezyon kesme, veneseksiyon ve bir takım ilk yardım önerileri sıralanmıştır. Yılan zehirlenmeleri vakalarında o esnada sokan yılanı benzer bir yılanı ısırma; kişinin ağızına taş veya toprak sürüp salyasıyla birlikte bunları yara bölgesine sürme yönündeki tavsiyeler dikkat çekicidir.⁷³

Dişi yılan sokmasında göz kayması, titreme ve ses kısılması meydana gelirken eril yılan sokmasında tersi belirtiler görüldüğünü söyleyen Caraka, cinsiyetsiz yılanların ise çok ürkek olduğunu belirterek zehirlerinin dişi ve eril yılan zehrinin neredeyse tüm özelliklerini taşıdığını dile getirmiştir. Hamile bir yılanın kişiyi sokması sonrası hastanın yüzünde solma, acı hissi, dudağında şişme ve gözde kararma belirtileri görülürken; loğusa dönemindeki bir

İkinci aşamada salyalama, tıy ürpermesi ve kalp bölgesinde ağrı oluşur. Üçüncü aşamada ağrı tüm baş, boyun ve sırtına yayılır. Dördüncü ve son aşamada ise hayvan titremeye, dişlerini gıcırdamaya, bilincini kaybetmeye başlar ve ölür. Kuşlarda bu aşama üç kısımdan oluşur. Kuş ısırıldıktan sonra çabucak etkilenip bilincini kaybederken, ikinci aşamada aşırı tedirgin bir hal alır ve son aşamada da ölür. Yılan zehrinin kedi ve firavun faresine (muḡḡa) tesir etmediği söylenmektedir. Suśruta, *a.g.e.*, s. 704, 714, 717-718; Caraka, *a.g.e.*, s. 796; Vāgbhāṭa, *a.g.e.*, s. 341-342, 355-356.

71 Suśruta, *a.g.e.*, s. 700-701; Caraka, *a.g.e.*, s. 797; Vāgbhāṭa, *a.g.e.*, s. 329; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 168.

72 Bir *mātra* zerre, küçük bir miktar anlamlarına gelmekte olup “bir an” veya “nefes alma” süresi kadar bir zaman dilimini karşılamaktadır. 100 *mātra* da üst üste 100 nefes (saniyede 1) almaya tekabül ettiği kabul edilirse yılan sokmasından yaklaşık 5 dakika sonra zehrin tüm vücuda yayıldığı söylenebilir.

73 Vāgbhāṭa, *a.g.e.*, s. 349.

yılan ısırığının esneme, sinirlenme ve küçük dilde gerilmeye sebep olduğu söylenmiştir.⁷⁴ Suśruta, ayaklar altında ezilmiş, sinirli anına denk gelinmiş aç yılanın şiddetli zehirlenmeye sebebiyet verdiğini dile getirirken, Vāgbhaṭa yemek ararken yılan sokmasının sebebini kızmasının yanı sıra, sokulan kişinin günahlarına kefâret olarak ölüm tanrısının bir cezası olduğunu söylemektedir. Panzehir drogların yetiştiği yerler ile Garuda, Yakṣas, Siddhas ve Brahmarṣis gibi mitolojik tanrıların etkili olduğu yerlerdeki yılan zehirleri ile hastalıklı, çok yaşlı veya genç yılanların da zehirlerinin az olduğu söylenmiştir. Fakat genel olarak yılan ısırıkları şiddetine göre derinsel, yüzeysel, zehirsiz ve sadece temas şeklinde tasnif⁷⁵ edilmiştir.⁷⁶ Ölümcül yılan ısırığı sonrası ısırık bölgesinde ilkin şişme, kararma ve matlaşma meydana gelir. Bunu idrar, gaita ve kanda renk değişimi, kafada ağırlık hissi, eklemelerde ağrı, görmede bulanıklık, burun deliklerinin tıkanması, ses kısılması, salya ve köpük çıkarma, hıçkırık, yanma hissi ile bitkinlik, ishal gibi belirtiler takip eder. Beden ve akıl fonksiyonlarının kaybedilmesinden sonra nefesin kesilmesi ile kişi ölür.⁷⁷ Caraka'ya göre hayvansal zehirlenmelerde uyuşukluk, halsizlik, hissizlik, iltihap, tüylerin ürpermesi, ödem ve ishal gibi belirtiler ortaya çıkar. Bu tür zehirlenmelerin daha ziyade göbeğin aşağısında kalan bölgelerde etki yaptığını dile getirir.⁷⁸

Yılan zehri tedavisinde ilkin zehrin vücuda yayılmasını engellemek için ısırılan bölgenin 4 aṅgula kadar yukarısı yumuşak bir keten bez, hekim tarafından kutsal sözlerle (mantra) takdis edilmiş yumuşak bir lif ya da arışta (turnike sargısı) ile bağlanır. Sargının bu şekilde zehrin akışını durdurması, barajın önünde suyu tutan sete benzetilmiştir. At fasulyesi çorbası, yağ ve şarap gibi sıvıların içirilmesinin de zehrin yayılmasına engel olduğu söylenmiştir. Zehrin yayılmasının önüne geçmek için yaranın açılıp zehrin tahliyesi için kanın emilip ısırılan bölgenin altın, demir ve kor parçası ile dağlanması önerilir. Fakat *maṇḍali* yılanın soktuğu yerin dağlanmasının zehrin yayılmasına sebebiyet verdiği düşünüldüğünden bu işleme itina ile yaklaşılmıştır. Kan karışan zehrin emilimi sırasında çekilen zehrin

74 Caraka, *a.g.e.*, s. 796.

75 Yılan çeşitlerinin ısırıkları ve zehirsel etkileri tedavi edilebilir ve tedavi edilemez şeklinde 2 gruba; vakanın şiddet ve ciddiyetine göre ise 4 grupta ele alınmıştır. 1- Tuṇḍāhata: Yılan tarafından dişleme olmayıp sadece kişinin derisi üzerinde salgısı vardır ve tedavi edilebilir sınıfta yer alır. 2-Vyāliḍha damśa: Vücutta iki diş izi olup kanama görülmez ve tedavi edilebilir sınıfta yer alır. 3-Vyālipta damśa: İki diş izi ve kanama olup tedavisi zor (veya yok) sınıfında yer alır. 4-Daṣṭaka damśa: Üç diş izinin yanı sıra kas ve damarlarda yırtıklar oluşur ki tedavisi zor (veya yok) sınıfında yer alır. Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 343-344.

76 Suśruta, *a.g.e.*, s. 704; Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 343-344.

77 Suśruta, *a.g.e.*, s. 701; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 168.

78 Caraka, *a.g.e.*, s. 786.

yutulmasının veya ağzı etkilemesinin önüne geçmek için ağız boşluğuna bez yerleştirildiği, ağız içine toprak, panzehir droglar ve inek gübresi sürüldüğü bilinmektedir. Zehrin nüfuz etmesini önlemek için bu maddeler ağzın etli kısımlarına iyice sürülür. Yılan zehrinin bütün bedeni sardığı durumlarda hekimin alın, kol ve ellerdeki damarları açması önerilir. Yılan ısırığından kurtulup yılanı ısırarak kimse içinse bir miktar toprağı ağzına alması tavsiye edilmiştir. Bu tedbirlerden sonra zehirlenen kişi enfye ve göz merhemleri ile tedavi edilmeye çalışıp kanaması ve kusması sağlanır. Yara bölgesi deşildikten sonra yaraya *kırmızı sandal* ve *uśūra* dekoksionları sürülüp panzehirli bezle yara bölgesi sarılır. Tatbik edilen diğer panzehirler arasında *sūt*, *bal* ve *ghee* ile birlikte *kovidāra*, *śirīṣa*, *arka* ve *kaṭabhī* drogları sayılmıştır. Ancak zehirlenmiş bir kişinin vücuduna şarap, sabun ve yağı sürmekten kaçınılması gerektiği söylenmiştir.⁷⁹

Bazen yılan zehirlerinden dolayı durumu ciddi olan hastaların tedavileri reddedilebilmekteydi. Bu hastalarda göz ve suratla beyazlama, saç dökülmesi, dil kilitlenmesi veya hareket kabiliyetinin azalması, solunum güçlüğü, sürekli kusma, öksürük, ses kısılması, kalp bölgesinde sancı gibi belirtiler görülürken, bunlara “yaşama şansı olmayan hastalar” gözüyle bakılmış ve tedavileri reddedilmiştir.⁸⁰ Ayrıca sıcak veya bulutlu-sıcak havalarda yılanın zehrinin ikiye katlandığı söylenmekte ve bazı insanların özellikle dikkat etmeleri tavsiye edilmiştir. Hazımsızlık çeken, üriner şikayetleri olan, pitta unsuru dengesizliği yaşayanlar, güneş ışınlarına maruz kalanlar, çocuklar, yaşlılar, hastalar, sıksıklar, hamileler, ürkek fitrata sahip kimseler ve sıcak mizaçlı kişilerin büyük risk altında olduğu söylenmiştir.⁸¹ Özellikle de yılan sokan hamilelere, çocuklara ve yaşlı insanlara uygulanacak panzehir ve normal tedavi yönteminde mutedil olmanın ve bunlarda veneseksiyon yapmaktan kaçınmanın gerekliliği vurgulanmıştır.⁸²

2.2. Fare Zehirlenmeleri (Mūṣhika Kalpa) ve Tedavisi

Suśruta ve Vāgbhaṭa'ya göre zehirli farelerin 18⁸³ çeşidi olup bunların zehirleri spermalarında saklıdır. Herhangi bir fare cinsinin spermasına veya sperma ile kirlenmiş diş ve pençelerine maruz kalmak yumru (granthi),

79 Suśruta, *a.g.e.*, s. 715-717; Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 349-350, 352; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 169.

80 Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 348.

81 Suśruta, *a.g.e.*, s. 701.

82 Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 356.

83 Bunlar lālana, putraka, kṛṣṇa, hamsira, cikkira, chuchundara, āḷasa, kaṣāya- ḍasāna, kuṇḍiṅga, ajita, chapala, kapila, kokila, aruṇā, maha-kṛṣṇa, śveta, maha-kapila ve kapotabha'dır. Suśruta, *a.g.e.*, s. 728; Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 374.

şişme, su toplayan küçük şişmelere, titreme, humma, kan kusma, boyun sertleşmesi ve bayılma nöbetlerine sebebiyet verebilir. Caraka ise fare ısırıklarının yavaş tip zehirlenmeye yol açtığını, belirtilerinin ise vücuttan koyu-mat kan akması, vücutta yuvarlak iz ve şişmeler görülmesi, tende renk solması, humma, iştahsızlık, ürperme, yanma, başta ağırlık hissi, sağırılık, bayılma, bacaklarda ödem ve kan kusma olduğunu dile getirir. Her fare farklı bir özellik gösterir. Mesela *lālana* tipi fare bol miktarda salyaya neden olmasının yanı sıra hıçkırık ve kusmaya da sebebiyet verir. Bu tip ısırmalarda ilgili bölge kesilip kaynatılmış *ghee* ile dağlanır, yaralı bölge *śirīṣa*, *zerdeçal*, *kuṣṭha*, *kumkumā* ve *amṛta* droglarından elde edilen lapa ile sarılır. Daha sonra hastaya kaynatılmış *jālinī* veya *śukākhyā* ve *anḱoṭha* özleri içirilerek kusturulur. Nihayetinde *ghee*, *phala*, *vacā*, *deva-dali*, *kuṣṭha* ve *inek idrarından* oluşan terkip içirilip zehirden arındırılması sağlanır. Ayrıca temizleyici olarak *trivṛt*, *danti* ve *triphalā* da önerilmektedir.⁸⁴ Tüm fare zehirlenmelerine karşı *vacā*, *madana*, *jīmūta*, *kuṣṭha* ve *inek idrarı* önerilirken, bu panzehirden önce hastanın *ayran*, *koṣātakī*, *śukākhyā*, *jīmūtaka* ve *madana* karışımı ile kusturulması önerilmektedir.⁸⁵

Tedavi edilecek durumların yanı sıra tedavinin hekim tarafından reddedildiği durumlar da vardır. Sık bayılma, şişmelerin artması ve yayılması, terleme, duyma yetisinin kaybedilmesi, sık salya çıkarma ve kan kusma durumlarında hastaya tedavi edilemez teşhisi konulurken; mesane taşının şişmesi, yaralarından fare kokusu gelmesi ve dudaklarında matlaşma gibi durumlarda tedavi yapılmazdı.⁸⁶

2.3. Kuduz (Rabhasā) Hayvan Isırıkları ve Tedavisi

Çakal, köpek, kurt, ayı ve kaplan gibi hayvanlarda kapha unsurunun dengesizliği vāta unsurunun etkisinin yükselmesi sonucu duyu sinirlerinin ve beynin hasar görmesi sonucu bu durumdaki hayvanlar bilinçsizce çevresine saldırmaya ve yoğun bir şekilde salya akıtmaya başlarlar. Köpeklerde kuyruk, çene kol ve bacaklarında sarkma meydana gelir ve birbirlerini ısırıp bilinçlerini kaybetmeye başlarlar. Aynı zamanda su korkusu yaşayan hayvan çok geçmeden ölür. Kuduz vakalarında ısırılan bölge uyuşur ve bol miktarda koyu kan akıtırken ısırılan kişide sersemlik başlar. Zehirli ok yaralanmalarına benzetilen bu durumdaki bir kimsede kalp ve baş bölgesinde ateş, vücutta sertleşme, susama ve aralıkla bayılma gibi belirtiler görülür. Bu vakalarda ilkin kuduzlu hayvandan insana geçen hastalıklı kanın tahliyesi

84 Suśruta, *a.g.e.*, s. 728, 732; Caraka, *a.g.e.*, s. 798; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 170-171.

85 Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 377.

86 Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 375.

için yara bölgesinin yukarısı iyice bastırılır. Bundan sonra yara sıcak *gheeye* batırılmış bir metalle ile dağlanır ve sonra yara bölgesi panzehir sürülmüş bir bezle sarılır. Daha sonra güçlü müshiller verilerek temizlenmesi ve kusturulması sağlanır. Ayrıca olgun *ghee*, *arka*, *punarnava*, *dhuttura* gibi terkipler önerilir.⁸⁷ Tedavide geç kalınmış bir kimse bir müddet sonra kuduz hayvanların çıkardığı sesleri çıkarmaya ve bağırmaya başlar. Kazara kuduzlu hayvanı aynada veya su yansımada gördüğü an ölebileceği söylenmiştir. Kuduzlu hayvan tarafından ısırılmamasına rağmen hidrofobi (jalasantrasa) yaşayan, duyma, dokunma ve görme yetisini kaybeden kişilerin ise tedavileri reddedilmekteydi.⁸⁸ Bu durumdaki kimselerin nehir kenarına gidip burada değerli taş ve droglarla doldurduğu su kaplarını üzerine döküp ve tanrıya çelenk vb. ile sunuda bulunarak: “*Tanrım, sen ki bütün köpeklerin efendisi Alarka’nın sahibisin. Beni zehirli köpek belasından azat eyle*” şeklinde dualarla yakarıшта bulunması tavsiye edilmektedir. Ardından da hastaya temizleyici ve kusturucu verilerek son bir umutla kurtulması beklenmektedir.⁸⁹

2.4. Böcek Isırıkları (Kıṭakalpa) ve Tedavisi

Suśruta, 167 tane zehirli böcek çeşidinden bahsetmekte ve bunları doğaları etkilemeleri, zehrin tabiatı ve ait oldukları türe (çıyan, kurbağa, karınca, sinek, sivrisinek, akrep, örümcek) göre tasnif etmektedir.⁹⁰ Zehirli solucan, kurtçuk, böcek vb. kökeninin dışkı, idrar, sperma, kokuşmuş yumurtalar, yılan leşi, dışkı ve idrarlarından kaynaklandığı söylenmektedir. Bu böcekler zehirlerinin etkisine göre kabaca kronik zehirlenmeye sebebiyet verenler ve zamanla vücudun dengesini bozanlar şeklinde iki grupta incelenmiştir. Böcek zehirlerinin uzun vadede doğalar üzerinde etkili olabileceği belirtilmiştir.⁹¹ Vayu unsuru baskın olan böcekler iğnesi marifetiyle soktukları kişilerde büyük bir acıya sebebiyet verir. Pitta unsuru baskın böcekler olgun *pīlu*⁹² meyvesi benzeri küçük bir şişkinliğe, terlemeye, yanma hissine ve kızarıklığa sebebiyet verirken, kapha etkenli böcekler orta derecede bir ağrıya ve olgun *udumbara*⁹³ meyvesi benzeri bir büyük şişmeye sebebiyet verir.⁹⁴

Böcek ısırıkları bir veya daha fazla doğanın dengesini bozmakta olup etkisi şiddetli, basit veya uzun süre olabilmektedir. Suśruta’ya göre ısırma

87 Suśruta, *a.g.e.*, s. 733-735; Vāgbhāṭa, *a.g.e.*, s. 375; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 171.

88 Vāgbhāṭa, *a.g.e.*, s. 376.

89 Suśruta, *a.g.e.*, s. 736; Caraka, *a.g.e.*, s. 801.

90 Suśruta, *a.g.e.*, s. 761; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 171.

91 Suśruta, *a.g.e.*, s. 742; Caraka, *a.g.e.*, s. 797; Vāgbhāṭa, *a.g.e.*, s. 359.

92 *Salvadora oleoides*.

93 *Ficus racemosa*.

94 Vāgbhāṭa, *a.g.e.*, s. 348.

yeri güçlü alkalilerle yakılmış gibi olur ve parlak kırmızı rengi alır. Caraka ise kızaran yaranın siyah veya koyu bir renk de alabildiğini dile getirmiştir. Böcek zehirlenmelerinde, yılanlarda olduğu gibi, aşamalar mevcut olup şişme, kanın kötü kokması, baş ve gözde ağırlık hissi, humma, esneme, hıçkırık, iştahsızlık, kusma, nefes darlığı, kaşınma, baş-kol-bacaklarda bitkinlik ve titreme, yanma hissi, kaşıntı, tende sivilce tipi halka yaralar, iltihap, erizipel (yılancık), susama, baş dönmesi, bayılma ve bilinç kaybı gibi belirtilerle seyrederek ve bazen de ölüme sebebiyet verir. Böceklerin tırnaklarıyla çizmesi bile bazen tehlikeli olurken bu tip vakalar *bhṛṅgarāja* ile tedavi edilmektedir. Böcek ısırıklarında tedavi olarak sıcak kompresten sonra yarayı bandaj ile sarmak, sıcak hamamda yıkanmak, müshil ve kusturucu vermek ve diğer bütün yılan zehirleri için verilen panzehirler önerilmektedir. Bunun için tavsiye edilen droglar ise *kuṣṭha*, *vakra*, *vacā*, *pāṭha*, *bilvamūla*, *suvarcikā*, *haridrā*, *palāśa*, *kuṅkuma*, *tagara*, *śigru* ve *padmaka* gibi bitkilerdir. Karınca sokmalarına *inek idrari* ile karıştırılmış *kara karınca yuvası toprağının* faydalı olduğu söylenmiştir.⁹⁵

2.5. Akrep Zehri ve Tedavisi

Toplamda 30 çeşit akrep olup, 15'i çok zehirli, 3'ü orta şiddette zehirli ve 2'si hafif zehirli olmak üzere 3 grupta⁹⁶ incelenmiştir. Geriye kalan 10 çeşidinin zehir tehlikesinden bahsedilmemiştir. Zehir etkilerinin hafif olduğu inek dışkısı menşeli akrepler; ahşap ve tuğladan türeyen orta şiddetli akrepler; zehirli okla öldürülmüş hayvanlar ve yılan leşlerinden türeyen şiddetli zehre sahip akrepler şeklinde de kategorize edilebilirler.⁹⁷ Akrep sokmasının, kişiye ateşle yanma hissi verdiği, bu acının hızlı bir şekilde bedene yayıldığı ve bir müddet sonra başlangıç noktasında toplandığı söylenmiştir. Çok zehirli ve çaresi olmayan akrep zehirlenmelerinde ise kişi görme, koklama, duyma yetisini kaybeder ve acı veren bir deri döküntüsü ile karşı karşıya kalır.⁹⁸ Ayrıca dilde şişme, ateş, kan koyulaşması, vücutta sertleşme, terleme, bayılma, ağızda kuruluk, beyinde hasar, genel bir ağrı ve kaslarda tükenmişlik meydana gelir ki bu süreçten sonra muhtemelen ölüm beklenir.⁹⁹ Akrep sokmalarında

95 Suśruta, *a.g.e.*, s. 743-744; Caraka, *a.g.e.*, s. 797; Vāgbhāta, *a.g.e.*, s. 348; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 172.

96 Hafif şiddetli zehre sahip akrepler (mandaviṣa vṛśika) çoğu siyah olmak üzere sarı ve mavi-beyaz renklidirler. Kuru, tüylü, çok eklemli, karnı kırmızımsı ve solgundurlar. Orta şiddetli akrepler (madhyaviṣa vṛśika) duman renginde, üç eklemli, kahverengi, hafif kırmızımsı ve vücudunda kan rengi benekler vardır. Şiddetli zehire sahip akrepler (mahaviṣa vṛśika) ise ateş renginde, tek eklemli, sırtı kırmızı, beyaz veya siyah olabilmektedir. Vāgbhāta, *a.g.e.*, s. 360-361.

97 Suśruta, *a.g.e.*, s. 749-750; Vāgbhāta, *a.g.e.*, s. 360.

98 Caraka, *a.g.e.*, s. 798.

99 Vāgbhāta, *a.g.e.*, s. 361.

sokan akrep cinsine ve zehrine göre tedavi uygulanmıştır. Suśruta, hafif şiddetli zehirlenmelerde etkilenen koltuk altı için *chakrataila* (cakra yağı), *vidāri gurubu* ve ılık yağ yağla ovalanmasının yanı sıra *rajanī*, *vyoṣa*, *śirīṣa*, *surasā* ve *mātuluṅga* gibi bitkilerle tedavi de önerilmiştir. Ayrıca *inek idrarı*, taze *inek dışkısı* ve *cāturaajāta* karıştırılarak lapa halinde tatbik edilirdi. *Bal* veya bol miktarda *şekerli süt* içirilmesi de akrep sokmalarına karşı uygulanan diğer yöntemler arasındadır. Zehir, tavus kuşu tüylerinin yakılmasıyla, anüs bölgesine *kusumbha*, *rajanī* ve *kodrava* gibi droglar sürülmesiyle tedavi edilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁰ Caraka ise hastanın terletilmesini, ghee ve tuz karışımı ile yağlanması önermektedir. Ayrıca *pamelo*, *śirīṣa çiçeğinin özü*, *mudar sütü*, *kuru zencefil*, *Hint kayını* ve *bal* ter kibinin akrep sokmalarına karşı etkili olduğunu söylemektedir. Onun diğer reçetesi ise *tarçın* ve *kuru zencefilin* sıcak suda bekletilip içilmesi şeklindeydi.¹⁰¹ Vāgbhaṭa ise vāta etkenli zehirlenmelerde reçete olarak *pinṇāka yağının* sürülmesini, tüple buhar banyosu veya kaynayan *pirinç buharı*; pitta etkenli zehirlerde soğuk banyo ve soğuk lapa; kapha etkenli zehirlenmelerde ise kesme, yüzme, buhar ve kusma terapileri önermektedir.¹⁰²

2.6. Örümcek Zehri (Lutā) ve Tedavisi

Suśruta'ya göre toplamda 16 tür zehirli örümcek varken, Vāgbhaṭa bu sayının 16 veya 28 olduğunu, bundan dolayı teşhis ve tedavisinin çok zor olduğunu söylemiştir. Kişinin örümcek tarafından sokulup sokulmadığı ve zehrin hangi grupta yer aldığını belirlemek hekimin göreviydi. Örümcek zehirleri konusunda ancak bu işte uzmanlaşmış tecrübeli bir hekimin müdahale edebileceği söylenmiştir. Tecrübesiz hekimler bu zehirlerin tedavisinin kendileri açısından zor vakalar olduğunu kabul etmektedir. Örümcek sokmaları lokal ve genel belirtilerle seyreder. Isırılıp ısırılmadığı konusunda şüphe bile varsa tedbiren panzehir verilir. Fakat zehirlenmediği halde verilen panzehrin de kişiye zarar verebileceği söylenmiştir. Örümcek sokmalarında soluk renkte sivilcelerin ortaya çıkması, şişme, humma, ölümcül nefes darlığı, yanma hissi, kaşınma, susuzluk, öksürük, hıçkırık, kafa sertleşme, eklem ağrısı ve çok uyuma isteği görülen başlıca belirtilerdendir. İyi teşhis edilemeyen çoğu örümcek zehri sonrası belirtiler tedricen gelişir ve hasta ancak 7 gün kadar yaşayabilirdi. Bu süreden sonra hastanın yaşamaya devam etmesi durumunda ısırıkların etkisinin 11. günden sonra hafiflemeye başladığı söylenmiştir. Ancak bazı örümcek zehirlerinde hastanın yaşayıp yaşayamayacağı 40 gün kadar sonra anlaşılabilirdi. Bu süreler dikkate alınarak

100 Suśruta, *a.g.e.*, s. 751-752; Caraka, *a.g.e.*, s. 800, 803; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 172.

101 Caraka, *a.g.e.*, s. 800, 803.

102 Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 362.

ısırlan bölgedeki lezyonlar atılır, dağlama yapılır ve ilgili bölgeye panzehir sürülürdü. Hastaya müşil, kusturucu verildikten sonra veneseksiyon yapılır, nihayetinde enfiye ve göz merhemleri ile uygun tedaviye devam edilirdi.¹⁰³ Çeşitli örümcek sokmalarına karşı ise *rodhra*, *seyya*, *padmaka*, *padmareṇu*, *kālīyaka*, *raktacandana*, *kāntāpuṣpa*, *duḡdhanīkā* ve *mṛṇāla* droglarından elde edilen panzehir veya *arka*, *rajanā*, *nākulī*, *prśniparṇi*, *candana*, *rāsnā*, *elā*, *heraṇu*, *nala*, *vañjula*, *kuṣṭha*, *lāmajjaka*, *vakra*, *nalada*, *padmaka*, *karañja*, *kakubha*, *sthirā*, *arkaparṇi*, *apāmārga*, *dūrvā* ve *brāhmī* gibi droglar önerilmiştir. Komplikasyonlar zehrin etkisine göre iyi bir şekilde yönetilerek şiş tarafların kesilip yaraya *nimba*, *trivṛt* ve *dantī* gibi droglarla da müdahale edilebileceği dile getirilmiştir.¹⁰⁴ Yağlama terapisi uygulamalarında ise sadece *ghṛee* kullanılması tavsiye edilmiş, kullanılacak diğer yağların, samanın ateşte bir anda alev alması gibi, zehrin vücut üzerindeki tesirini artırmaktan başka bir işe yaramayacağı vurgulanmıştır.¹⁰⁵ Bazı örümcek ısırıklarının ise tedavi edilemez olduğu ve solunum güçlüğü, kafada ağrı, beyaz-siyah ya da kırmızı-siyahımsı şişmeler, titreme, susama, körlük, burun, dudak, ağız sarkması, diş kararması ve yara bölgesinden koyu-mavi kan akması gibi ağır belirtilerle seyrettiği bildirilmiştir.¹⁰⁶

2.7. Diğer Hayvan Zehirlenmeleri

Zehirli *bukalemun* tende koyulaşma, uyuşukluk ve hareketsizlik; *eşek arısı* ödem, kulunç, humma, kusma, sokma bölgesinde döküntü; sadece geceleri gezip sokan *yengeç* ürperme, peniste sertleşme ve soğuk su dökülmüş hissi; *kara kurbağası* ağrıyla seyreden ödem, tende sararma, kusma, susama, sersemlik; *zehirli balık* yanma, ödem, ağrı; *sütlük* kaşınma, humma, bayılma; *ev kertenkelesi* yanma, batma hissi, terleme; *kurkayak/çıyan* terleme, ağrı, ısırık bölgesinde yanma; *sivrisinek* sokmalarında ise hafif ödem, şişme ve ağrı gibi belirtiler görülür.¹⁰⁷ Sineklere karşı *śirīṣa çiçeği* suyunda bekletilmiş beyaz *Hint biberinden* elde edilen göz damlası ve enfiye; örümcek zehirlenmelerinde *mahva çiçekleri*, *meyan kökü*, *sostus*, *śirīṣa*, *kokulu ebe gümeci* veya *sariva*, *boru çiçeği* ve *bal* terkibi önerilir.¹⁰⁸

103 Suśruta, *a.g.e.*, s. 752-753; Caraka, *a.g.e.*, s. 797-798; Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 367, 370.

104 Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 373; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 173.

105 Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 372.

106 Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 368.

107 Caraka, *a.g.e.*, s. 798; Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 361.

108 Caraka, *a.g.e.*, s. 802-803.

2.8. Hayvansal Zehirlenmelerde Uygulanan Genel Tedavi Yönetimleri ve Reçeteler

Yılan, fare, böcek, örümcek vb. cinsler ile zehirli ok zehirlenmelerin hepsine uygulanacak ortak reçeteler sunulmuştur. Buna göre tüm zehirlenmelerde önce yara bölgesinin deşilip bozulmuş dokunun kesilip atılması ve sülük yardımıyla zehirli kanın tahliyesi önerilmektedir. Bundan sonra temizleyici, kusturucuların uygulanması ve yara bölgesinin panzehir drog dekoksasyonları ve ghee ile temizlenmesi tavsiye edilmektedir. Bu tip zehirler için verilebilecek en etkili panzehrin *tuz*, *trivrt*, *viśalya*, *mādhuka*, *haridrā*, *raktā*, *narendra* ve *trikaṭu*nun öğütülüp *bal* ile karıştırılması ile elde *mahāgāda* olduğu söylenmiştir. Aynı etkideki bir diğer panzehir *ajitāgāda* olup *viḍaṅga*, *pāṭhā*, *triphalā*, *ajamodā*, *hiṅgu*, *vakra*, *trikaṭu*, *citraka* ve tuzların terkihiyle yapılır. *Sarpagandhā*, *āmalaka*, *vacā*, *kuṣṭha*, *karañja*, *surasā*, *bilva*, *kappitha* ve *anakoṭha* gibi terkiplerin yanı sıra özellikle yılan sokmalarına karşı *tārksyāgāda*, *rṣabhāgāda* ve *saṃjīvanāgāda*; böcek ısırıklarına karşı *kṛṣṇa-viśārī agāda*; fare ısırıklarına karşı *mūṣika-viśārī agāda*; diğer tüm zehirli örümceklere karşı *vamśatvagādi agāda* önerilmektedir.¹⁰⁹ Caraka, bütün zehirlere ve ödemlere karşı bir panzehir olduğu söylediği reçetesinde *sūmbhūl tozu*, *yabani hint bademi*, *tarçın*, *zerdeçal*, *hint kedi otu*, *kırmızı sandal*, *kırmızı arsenik*, *deniz kabuğu* ve *kutsal fesleğen* vardır. Bu droglar toz haline getirildikten sonra suyla karıştırılıp terkip yapılır. Bu terkipten ilaç, enfiye ve göz damlası olarak istifade edilir.¹¹⁰ Hayvan zehirlenmelerinde bacaklar etkilenmişse yara bölgesine *horoz*, *karga* ve *tavus* kuşunun kan ve eti tatbik edilir; yara bölgesi göbeğin yukarısında ise *rohita balıçı*, *pippalī*, *eğir otu*, *kaya tuzu* ve *moringa* droglarından elde edilen göz damlası önerilirdi.¹¹¹

Caraka, tüm zehirlere karşı önerdiği *ghee nektarı* veya *nektar terkihi* çok sayıda drog içermektedir. Çokça methedilen bu terkinin içinde *śirīṣa kabuğu*, *kuru zencefil*, *haritaki*, *bahera*, *amla*, *kırmızı sandal*, *mavi lotus*, *bala*, *ebe gümecci*, *sariva*, *şeytan tersi*, *Hint kanarya otu*, *nim*, *boru çiçeği*, *güvercin bezelye*, *orman asması*, *vasaka*, *kutsal fesleğen*, *kurchi çekirdeği*, *pāṭhā*, *mor salkım*, *acı elma*, *kantakari*, *lak*, *candida*, *kuşkonmaz*, *beyaz şirīṣa*, *kırmızı fındık*, *apāmarga*, *prithakparni*, *zerdeçal*, *trivrit*, *beyaz deniz kabuğu*, *costus*, *himalaya sediri*, *mahleb*, *beyaz yam*, *mahuva meyvesi*, *naktamāla*, *zerdeçal*, *lodh*, 256 tola ölçüsü kadar *ghee* ve su, 768 tola *inek* ve *teke idrarı* olup terkip ilaç, enfiye ve onksiyon olarak tavsiye edilmiştir.¹¹² Vāgbhaṭa bütün böcek, yılan, örümcek,

109 Suśruta, *a.g.e.*, s. 723-727; Singhal ve Patterson, *a.g.e.*, s. 170.

110 Caraka, *a.g.e.*, s. 801.

111 Caraka, *a.g.e.*, s. 800-801.

112 Caraka, *a.g.e.*, s. 806-807.

fare, akrep vb. canlı zehirlerine karşı panzehir olarak *pippalī*, *arka sūti*ünde en az üç kez bekletilerek nemlendirilmiş *śiriṣa çekirdeklerini* tavsiye etmiştir.¹¹³ Akrep ve yengeç sokması dışında kalan bütün hayvansal zehirlenmelerde usul olarak serinletici ilaçların tatbik edilmesi önerilmiştir. Son olarak da Caraka, tıp bilgisinin içine inanç öğelerini de katarak kişinin ölü yakma ve kurban kesim alanında, tapınakta, belli zaman dilimlerinde (gece yarısı, dolunay vs.) veya vedalara inanmayanların evinde herhangi bir zehirli hayvan tarafından sokulması halinde bu zehirlenmeye karşı çare olmayacağını bildirmiştir.¹¹⁴

SONUÇ

Klasik Hint tıp metinlerinde zehir bilimi, sıradan bir tıp dalı olmanın ötesine geçerek, insanın en temel korkularıyla ve iktidar mücadeleleriyle şekillenen bir “hayatta kalma sanatına” dönüşmüştür. Suśruta, Caraka ve Vāgbhaṭa gibi hekimler, zehirleri bitkisel, mineral ve hayvansal kökenlerine göre sınıflandırmakla kalmamış, aynı zamanda bu bilgiyi saraydaki siyasi entrikaları ve sürekli bir suikast tehdidi algısıyla geliştirmişlerdir. Zehir, bu bağlamda, yalnızca bedeni etkileyen fiziksel bir tehlike değil, aynı zamanda bir “iktidar aracı” ve hekimler ise bu tehdidi yönetmekle görevli “uzmanlar” konumundaydı. Dolayısıyla zehir hekiminin saraydaki pozisyonu da son derece önemliydi. Bu bilgi birikimi, yalnızca tedavi reçetelerinden ve panzehirlerden ibaret değildi. Saray mutfağından kralın kişisel eşyalarına, su kaynaklarından binek hayvanlarına kadar uzanan kapsamlı bir alanı kapsamaktaydı. Hekimler, bir yandan zehir dedektifi gibi çalışarak yemekleri, kokuları ve hatta rüyaları (çakal veya kurak araziler görmek gibi) teşhisin bir parçası sayarken, diğer yandan beden ve zihni bir bütün olarak ele alan bütüncül bir tıp anlayışını sergiliyorlardı. Bu, tıbbi toplumsal paranoyanın ve siyasi gerilimlerin içine yerleştiren son derece gerçekçi bir sistemdi. Dolayısıyla, Hint zehir bilimi, farmakolojik bir disiplin olmanın ötesinde, iktidarın korunması, devlet güvenliği ve insanın temel hayatta kalma içgüdüsünün karmaşık bir senteziydi. Bu birikim kısmen, tercüme hareketiyle birlikte Orta Çağ’da İslam dünyasına aktarılmıştır. Böylece Hint temelli bilgi İslam coğrafyasında yer edinmeye başlamıştır.

113 Vāgbhaṭa, *a.g.e.*, s. 366.

114 Caraka, *a.g.e.*, s. 799-800.

Kaynakça

- Bîrûnî**, Tahkîku mâ li'l-Hind, çev. Kivameddin Burslan, haz. Ali İhsan Yetik, TTK: Ankara. 2015.
- Caraka**, *The Caraka Samhita*, ed/çev. Shree Gulabkunverba, Jamnagar: Ayurvedic Society, 1949, c. 5.
- Jee, Bhagvat Sinh**, *A Short History of Aryan Medical Science*, Macmillan and Co. Ltd: London, 1896.
- Margotta, Roberto**, *The Hamlyn History of Medicine*, ed. Paul Lewis, Hamlyn: London, 1996.
- Megasthenês**, “Translation of the Fragments of the Indika of Megasthenês”, *Ancient India as Described by Megasthenês and Arrian*, der. E.A. Schwanbeck, (Bonn, 1846), ed/çev. J.W. McCrindle, Ker, Spink & Co: Calcutta, 1877.
- Muthu, David C.**, *A Short Account of the Antiquity of Hindu Medicine*, Bailliere, Tindall & Cox: London, 1927.
- Rigveda**, çev. Korhan Kaya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2018.
- Sharma, Priya Vrat**, *Şoḍaśāṅgahrdayam: Essantial of Ayurveda*, Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1993.
- Singh, Rita**. *Vedic Medicine*, New Delhi: Anmol Publications, 1998.
- Singhal, G.D., ve T.J.S. Patterson**, *Synopsis of Ayurveda based on the Susruta Samhita*, Delhi: Oxford University Press, 1993.
- Suśruta**, *Sushruta Samhita: Suśruta-saṃhitā*. ed/çev. Kaviraj Kunjalal Bhishagratna, Calcutta: 1911, c. 2, s. 673-762.
- Vāgbhaṭa**, *Aṣṭāṅga Hṛdayam*, ed/çev. Srikantha Murthy, Varanasi: Chowkhamba Krishnadas Academy, 2005, c. 3.